

A KÖNYVES KÁLMÁN REGÉNYTÁRA

ILJICS IVÁN HALÁLA

GRÓF TOLSZTOJ LEÓ REGÉNYE

Oroszból fordította
SZABÓ ENDRE

BUDAPEST, 1893.

Könyves Kálmán magy. irod. és könyvkeresk. részv.-társ.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-017-4 (online)
MEK-16524

I.

A törvényszék nagy épületében a Melvinszkij-pör tárgyalása közben egy kis szünet volt s a bírák és az ügyész összegyűltek a Sebek Jegorovics Iván szobájában. A Kraszovszkij-féle ügyről beszélgettek. Vasziljevics Fedor azt igyekezett bebizonyítani, hogy a Kraszovszkij-ügyben nincs elég bizonyíték, Jegorovics Iván meg az ellenkezőt állította, míg Ivánovics Péter, a ki nem szólt bele a vitába, az ujságokat lapozgatta.

- Uraim! - szólalt meg Ivánovics Péter, - Iljics Iván meghalt.

- Igazán?

- Itt van, olvassák, - mondá Vasziljevics Fedornak, átadva neki a lapot, a melyen még érezhető volt a friss nyomda-festék.

A hírlapban, fekete keretben, a következő jelentés volt olvasható: „Golovina Feodorovna Praszkovja megszorodott szívvel tudatja rokonaival és ismerőseivel, hogy szeretett férje, Golovin Iljics Iván törvényszéki bíró, folyó 1882. évi február hó 4-én meghalt. Temetése péntek délután 1 órakor lesz.”

Iljics Iván kartársa volt az egybegyűlteknek s mindnyájan szerették őt. Már több hete betegkedett; azt beszéltek, hogy gyógyíthatlan baja van. Arról volt szó, hogy ha meghal, üresedésbe jövő helyére Alekszejevet nevezik ki, Alekszejev helyére pedig Vinnikovot vagy Stabelt. Ugy, hogy mikor Iljics Iván haláláról értesültek, mindegyiküknek az volt az első gondolata, hogy vajjon micsoda befolyással bírhat ez a haláleset az ők, vagy ismerőseik szolgálati előmenetelére?

„Most bizonyosan megkapom a Vinnikov vagy a Stabel helyét”, - gondolta magában Vasziljevics Fedor. „Már régen meg is van ígérve s ez a kinevezés 800 rubelnyi többletet jelentene évenként, nem is számítva az irodai költségeket.

„Most majd utána kell járni, hogy a sógort áttéssük Kalugából”, - gondolta Ivánovics Péter, - „a feleségem igen fog örülni. Most már nem fogja mondhatni, hogy soha semmit sem tettem a rokonaiért.”

- Mondtam én, hogy nem fog kigyógyulni, - szólalt meg fenhangon Ivánovics Péter. - Nagyon sajnálom.

- De mi volt a baja voltaképen?

- Nem tudták azt a doktorok se megmondani. Vagyis megmondták, de mindegyik másféleképen. Mikor utóljára láttam, azt hittem, hogy javuló félen van.

- Én meg már az ünnepek óta nem voltam nála. Mindig csak készültem, hogy meglátogatom.

- Van-e valami vagyona?

- Ugy látszik, hogy a feleségének van valamicskéje. De valami nagyon csekélység.

- Hát már csak el kell menni a házhoz. Hanem olyan messze van a lakásuk.

- Tudniillik önnek van messze. Önnek minden messze van.

- Lám, lám: csak nem tudja nekem megbocsátani, hogy túl a vizen lakom, - szólt Ivánovics Péter, Sebekre mosolyogva.

Erre a város különböző messzeeső pontjairól beszélnek s visszamentek az ülésbe.

E haláleset alkalmából nemcsak arra gondoltak, hogy mily változásokat idézhet az elő a szolgálati viszonyokban, hanem magának a halálesetnek a ténye mindenki, a ki csak meghalotta a hírét, most is mint mindig, azt az örömet is ébresztette, hogy „ő halt meg és nem én.”

„Lám, lám! ő meghalt, én meg nem!” - gondolta, vagy érezte mindegyik. A közeli ismerősök pedig, Iljics Ivánnak ugynevezett barátai, e mellett egész önkénytelenül arra is gondoltak, hogy most nekik igen unalmas illedelmi kötelességet kell teljesíteni: elmenni a temetésre, azután meg részvétlátogatást tenni az özvegnél.

Legközelebb-állók voltak pedig Vasziljevics Fedor és Ivánovics Péter.

Ivánovics Péter jogász tanuló társa volt Iljics Ivánnak s le volt iránta kötelezve.

Az ebédnél tudatván Iljics Iván halálát a feleségével és felhozván annak a lehetőségét, hogy a sógort talán lehető lesz áttétetni a kerületbe, Ivánovics Péter le sem feküdt egyet szundítani, hanem frakkot öltött és Iljics Iván lakására hajtatott.

Iljics Iván lakása előtt egy hintó és két bérkocsi állt. Lent, az előszobában, a fogas mellett a falhoz aranyozott, csipkés és szalagos koporsó-fedél volt támasztva. Két fekete ruhás nő éppen akkor vetette le felöltőjét. Az egyik, Iljics Iván nővére, ismerős volt, a másik ismeretlen. Ivánovics Péter kollegája, Svarcz, éppen felülről jött lefelé s már a lépcső legfelső fokáról meglátván a jövő Ivánovics Pétert, megállt és erre ráhunyorított, mintha azt akarta volna mondani: „bolondul intézkedett Iljics Iván, mi másképp tettünk volna.”

Svarcz angol pofa-szakállas arcza és egész szikár alakja, a melyen frakk volt, most is, mint mindig, választékosan méltóságos volt, s ez a méltóság, a mely mindig ellentétben állt a Svarcz könnyűvérűségével, ez alkalommal sajátságos ízű volt. Legalább Ivánovics Péter úgy gondolta.

Ivánovics Péter előre bocsátotta a két hölgyet s lassan ment utánok a lépcsőn felfelé. Svarcz nem jött lejjebb, hanem megállt oda fent. Ivánovics Péter megértette, hogy miért: látni lehetett rajta, hogy az iránt akart megállapodni, hogy hol fognak ma kártyázni? A hölgyek felmentek a lépcsőn az özvegyhez, Svarcz pedig komolyan összeszorított, vastag ajkaival, csalfa tekintéssel és szemöldöke mozdulatával mutatott Ivánovics Péternek balra, a halottas szobára.

Ivánovics Péter belépett, de mint hasonló esetben az mindig történni szokott: nem tudta, hogy mit csináljon ő ott? Egyet tudott csak, hogy ilyen alkalommal keresztet vetni magára nem árt. A mi azt illeti, hogy meg kell-e magát hajtani is, nem volt egészen biztos benne, annál fogva a középső utat választotta: belépve a szobába, keresztet vetett magára s úgy tett, mintha egy kicsit meghajtotta volna magát. Amennyire lehetett, szét is nézett a szobában. Két fiatal ember, (az egyik gimnazista, - valószínűleg a megboldogult öccse), éppen akkor jött ki a szobából. Egy öreg asszony mozdulatlanul állt. Egy különösen felhúzott szemöldökű hölgy valamit súgott az öreg asszonynak. Egy élénk, határozott szellemű gyacsok¹, a ki köpenyeget viselt, valamit fenhangon olvasott, de olyan arczkifejezéssel, a mely minden ellenmondást kizárt. Geraszim, a kukta; lábujjhegyen elhaladva Ivánovics Péter előtt, valamit széthintett a padozaton. Ivánovics Péter, mihelyt ezt meglátta, rögtön hulla-szagot kezdett érezni. Ivánovics Péter, mikor legutóbb meglátogatta volt Iljics Ivánt, ezt a paraszt-kuktát a dolgozó szobában látta; akkor a zsámolyt helyettesítette és Iljics Iván nagyon szerette őt.

Ivánovics Péter egyre hányta magára a keresztet s könnyedén meg-meghajtotta magát a koporsó, a gyacsok és a szögletben elhelyezett, szent képekkel megrakott asztal felé, középírányt tartva e három közt. Azután, mikor a kereszt-hányást már hosszadalmasnak tartotta, megállt és elkezdte a holtat nézni.

¹ Kántor.

A halott úgy feküdt, mint minden halott, sajátságosan nehezen, halottiasan, bemerülve meghidegült tagjaival a koporsóba, örökre meghajtott fejével egy párnára támaszkodva; úgy, a hogy a halottakat kiteríteni szokás. Homloka sárga volt, mint a viasz, halántékai beesettek, orra előre nyúlt, mintha felső ajkára lapult volna.

Nagyon megváltozott, még soványabb lett azóta, mióta Ivánovics Péter őt nem látta; de mint minden halottnak, neki is szebb volt az arcza, s a mi fő: kifejezésteljesebb, mint életében. Arczán azt a kifejezést lehetett látni, hogy az, a mit meg kellett tenni, meg van téve, még pedig helyesen. Ezen kívül valamelyes, az élőket illető szemrehányás, vagy figyelmeztetés volt arczán olvasható. Ivánovics Péter ezt a szemrehányást nem tartotta helyén valónak, vagy legalább nem olyannak, a mely ő reá vonatkozhatnék.

Ivánovics Péter valahogy kellemetlenül érezte magát s ugyanazért még egyszer hamarosan keresztet vetett magára, azután - mint maga is megjegyezte magában - nagyon is gyorsan, az illendőséggel össze nem egyeztethető módon, megfordult és az ajtó felé ment.

Svarcz a másik szobában várta őt, lábait szélesen szétvetve s mindkét kezével a háta mögött lóbázva a czilinder-kalapját. Ivánovics Péternek csak egy tekintetet kellett Svarcz jókedvű, sima és elegáns alakjára vetni s rögtön felrissült. Ivánovics Péter megértette, hogy Svarcz felül áll ezeken a dolgokon s nem adja meg magát a lesújtó benyomásoknak. Már a tekintete is azt mondta: hogy az Iljics Iván temetése semmi esetre sem elegendő ok arra, hogy a miatt az ülések rendjét megváltoztassák, más szóval: semmi sem akadályozhatja őket abban, hogy ma este is kártyázzanak; általában nincs ok annak feltevésére, hogy az eset miatt ne töltsük el a mai estét is a lehető legkellemesebben. Ezt meg is súgta a hozzája lépett Ivánovics Péternek, indítványozva, hogy ma este Vasziljevics Fedornál gyűljenek össze egy pártira.

De a sors úgy rendelte, hogy Ivánovics Péter aznap este ne kártyázhassék.

Feodorovna Praszkovja, - egy alacsony, kövér asszony, talpig feketébe öltözve, fején fekete fátyollal s épen olyan furcsán felhúzott szemöldökkel, mint az a másik nő, a ki a koporsónál vele szemben állt, több más nő kíséretében kijött a másik szobából s a halottas szoba ajtajához vezetve társait, azt mondta:

- Mindjárt megkezdődik a szertartás, tessék bemenni.

Svarcz határozatlanul meghajtván magát, megállt s úgy látszott, hogy sem el nem fogadta, sem vissza nem utasította ezt a felszólítást. Feodorovna Praszkovja megismervén Ivánovics Pétert, felsóhajtott, hozzá lépett, megfogta a kezét és így szólt:

- Tudom, hogy ön igazi barátja volt Iljics Ivánnak...

Aztán úgy nézett Ivánovics Péterre, mintha attól e szavaknak megfelelő tényeket várna. Ivánovics Péter tudta, hogy valamint amott keresztet kellett vetni, úgy itt meg kell szorítani az oda nyújtott kezét, fel kell sóhajtni és azt mondani: „Higyje el, hogy az voltam.” S úgy is tett. És ezt cselekedve úgy érezte, hogy a kívánt eredmény el van érve, mert ő is meg van hatva, Feodorovna Praszkovja is.

- Míg elkezdődik, jérünk be; beszélni akarok önnel. Nyújtsa kérem a karját.

Ivánovics Péter karját nyújtotta s elindultak a belső szobákba, elhaladva Svarcz előtt, a ki szomorúan hunyorított Ivánovics Péterre.

„Nesze neked vint²! Ha nem jösz, más partnert keresünk. De ha te is el találsz jönni, ötösben játszunk”, - mondta ez a hunyorítás.

² Oroszországban divatos kártya-nem.

Ivánovics Péter még nagyobbat s szomorúbbat sóhajtott, Feodorovna Praszkovja pedig hálásan megszorította a kezét.

Belépve a Feodorovna Praszkovja rózsaszín kretonnal bevont vendégszobájába, a hol halványan világított egy lámpa, leültek az asztal mellé; Feodorovna Praszkovja a pamlagra, Ivánovics Péter pedig egy alacsony „puff”-ra, a melynek rugonyai mállottak voltak s nem alkalmazkodtak elég jól az üléshez. - Feodorovna Praszkovja figyelmeztetni akarta őt, hogy üljön inkább egy másik székre, de úgy találta, hogy ez a figyelmeztetés nem felelne meg az ő jelenlegi állapotának és mást gondolt. Ivánovics Péternek, miután leült a „puff”-ra, eszébe jutott, mikor Iljics Iván ezt az elfogadó szobát berendezte és ő vele tanácskozott épen erről a rózsaszínű, zöld pettyes kretonról.

Az özvegy, mikor a pamlagra leült s a butorokkal különben is túlhalmozott szobában az asztal mellett elhaladt, fekete mantiljának fekete csipkéjével az asztal szögletében megakadt. Ivánovics Péter felkelt, hogy a csipkét kiakaszsa; de a megszabadult „puff” hullámozni kezdett s majd fellökte őt.

Az özvegy maga kiakasztotta csipkéjét s Ivánovics Péter megint visszaült, leigázva az alatta fellázadt „puff”-ot. Csakhogy az özvegy nem akasztotta ki egészen a csipkéjét s Ivánovics Péter újra felkelt és a „puff” újra fellázadt, sőt már csikorgott is. A mint mindez megtörtént, az özvegy kihúzott egy tiszta battiszt kendőt és sírni kezdett. Ivánovics Pétert pedig úgy kihozta a sodrából a csipkével való epizód és a „puff”-fal való viaskodás, hogy egész kedvetlenül ült. A kellemetlen hangulatnak Szokolov, a boldogult Iljics Iván inasa vetett véget, a ki bejött jelenteni, hogy a temetőben az a sírhely, a melyet Feodorovna Praszkovja kiválasztott, 200 rubelbe kerül.

Feodorovna Praszkovja erre abbanhagyta a sírást, az áldozat tekintetével nézett Ivánovics Péterre s francziául azt mondta, hogy nagyon nehéz a szíve. Ivánovics Péter szótlanul intett, azt fejezve ki, hogy minden kétséget kizárólag meg van győződve a felől, hogy az másképp nem is lehet.

- Gyújtson rá, kérem, - szólt Feodorovna Praszkovja nagylelkűleg, egyúttal pedig szomorúan, aztán Szokolovval tárgyalni kezdte a sírhely árát.

Ivánovics Péter rágyújtván, hallotta, hogy Feodorovna Praszkovja nagyon aprólékosan kérdezősködött a sírhelyek különfélel arai felől s meghatározta, hogy melyiket kell választani. Ezen kívül az énekesekről is gondoskodott. Szokolov elment.

- Mindent magam végezek, - mondá Ivánovics Péternek, félre hártva az asztalon az albumokat; s észre vevén, hogy szivarhamu fenyegeti az asztalt, lopva oda tette Ivánovics Péter elé a hamutartót és így szólt: tettetésnek tartanám azt mondani, hogy a fájdalom miatt nem bírok mindennapi dolgokkal foglalkozni. Ellenkezőleg: ha valami - nem mondom, hogy megnyugtat, de szórakoztat, akkor az az, hogy ő érette tehetek egyet-mást.

Erre újra kivette zsebkendőjét, mintha sírni készülné s egyszerre, mintha erőt venne magán, egész nyugodtan kezdett beszélni.

- De hát nekem önnel végezni valóm van.

Ivánovics Péter meghajtotta magát, de vigyázva, hogy a „puff” rugonyai fel ne szabaduljanak, a melyek rögtön mozogni kezdtek.

- Az utóbbi napokban rendkívül sokat szenvedett szegény.

- Nagyon szenvedett? - kérdé Ivánovics Péter.

- Oh, szörnyen! Az utolsó - nem perczekben, hanem órákban, nem szűnt meg kiáltozni. Három nap és éjjel szünetlenül jajgatott. Elviselhetetlen volt. Nem is értem, hogy bírtam elviselni; három szobán keresztül is hallani lehetett. Oh, mit nem szenvedtem!

- Hát aztán eszméleténél volt? - kérde Ivánovics Péter.

- Igen, - felelt Feodorovna Praszkovja suttogó hangon, - igen, az utolsó pillanatig. Halála előtt negyed órával bucsúzott el tőlünk s még magához kérette Volodját.

Az a gondolat, hogy annyit szenvedett az az ember, a kit ő oly közletről ismert, kezdetben mint vidám fiút, tanulót, azután mint felnőtt partnerét, daczára annak, hogy kelletlenül beismerte, úgy a maga, mint az özvegy tettetését, egyszerre kétségbe ejtette Ivánovics Pétert. Maga elé képzelte azt a homlokot, az ajkakra feküdt orrot és elszörnyűködött maga miatt.

„Három napi szörnyű kínlódás, aztán a halál! Hiszen ez én velem is megtörténhetik bármely pillanatban, most rögtön,” - gondolta magában s egy pillanatig nagyon rosszul érezte magát. Hanem ekkor, maga sem tudta hogyan, hamarosan eszébe jutott, hogy hiszen ez Iljics Ivánnal történt és nem ő vele, s hogy ennek nem *kell* ő vele megtörténnie, hogy nem is fog megtörténni; hogy nem is kellene neki búsulni, mint a hogy nem búsul Svarcz.

S ezeket gondolván, Ivánovics Péter megnyugodott és érdeklődve kérdezősködött Iljics Iván halála körülményeiről, mintha az a halál oly rendkívüliség lett volna, a mely csak Iljics Ivánnal történhetett meg, de ő vele magával nem történhetik meg.

Miután sokat beszéltek Iljics Ivánnak valóban szörnyű szenvedéseiről, (e részleteket Ivánovics Péter abból tudta meg leginkább, hogy milyen hatással voltak Feodorovna Praszkovja idegeire az Iljics Iván kínjai), - az özvegy, a mint látszott, elérkezettnek látta az időt, hogy a dologra térjen.

- Ah, Ivánovics Péter, beh nehéz a szívem, beh nehéz, beh nagyon nehéz! - és újra sírva fakadt.

Ivánovics Péter sóhajtott és várta, míg az özvegy kifújta az orrát. Mikor ez megtörtént, Ivánovics Péter így szólt:

- Biztosítom, hogy...

De az özvegy közbe vágott és elmondta, a mit akart. Ez abban a kérdésben állt, hogy miképen lehetne a férje halála révén a kincstártól pénzt kapni? Ugy tett, mintha a nyugdíj felől kérdezősködnék Ivánovics Péternél. De ez látta, hogy Feodorovna Praszkovja apróra tudja már mindazt, a mit ő nem tudott, tudta mindazt, hogy mi módon lehet e haláleset alkalmából pénzt kapni a kincstártól; a mit az özvegy meg akart tudni, az csak az volt, hogy miképen lehetne mentől többet kapni? Ivánovics Péter igyekezett ilyen módot kitalálni, de egy ideig gondolkozva és illendőségből a kormány szűkmarkúságát megszidva, azt mondta, hogy úgy tetszik: több pénzt kapni nem lehet. Erre az özvegy felsóhajtott és a mint látszott: módot keresett, hogy miképen szabadulhatna meg látogatójától? Ivánovics Péter megértette ezt, eloltotta cigarettjét, felállott, kezét szorított és az előszoba felé indult.

Az ebédlőben, a hol Iljics Ivánnak egy kedvencz órája függött, a melyet a zsidvásáron vett, Ivánovics Péter a pappal és néhány ismerősével találkozott, a kik a gyászszertartásra jöttek; ezek között volt egy csinos kisasszony is, az Iljics Iván leánya.

A kisasszony egész feketében volt. Nagyon karcsú termete még karcsúbbnak látszott. Tekintete sötét, határozott, csaknem haragos volt. Ivánovics Pétert úgy üdvözölte, mintha az valamiben hibás lett volna. A kisasszony mellett ép oly sértődött tekintettel állt egy gazdag fiatal ember, a kit Ivánovics Péter szintén ismert; ez a fiatal ember bírósági hivatalnok és hír szerint a kisasszony vőlegénye volt. Ivánovics Péter kedvetlenül meghajtotta magát előttük s

be akart menni a halottas szobába; épen akkor tűnt fel a lépcsőn a háznak kis gimnazista fia, a ki rendkívül hasonlított Iljics Ivánhoz. Szakasztott a kis Iljics Iván, a kit Ivánovics Péter még diák korában ismert. A fiú szemei ki voltak sírva s olyanok voltak, a milyenek a 13-14 éves, tisztátalan fiúknál szoktak lenni.

Ivánovics Péter fejével intett neki s bement a halottas szobába.

Megkezdődött a szertartás, gyertyákkal, sóhajokkal, tömjénnel, könyekkel, zokogásokkal. Ivánovics Péter rőkönyödötten állt, maga elé nézve, a lábaira. Egyszer sem tekintett a halottra, végfogytig el nem lágyult s egyike volt az elsőeknek, a kik a szobából kimentek.

Az előszobában senki sem volt. Geraszim, a kukta, kiugrott a boldogult szobájából, izmos kezeivel végig forgatta a felöltőket, hogy kikeresse és feladja az Ivánovics Péterét.

- Nos, Geraszim? - szólt Ivánovics Péter, hogy valamit mondjon, - búsulsz?

- Az Isten akarta úgy. Mindnyájan az ő kezében vagyunk, - felelt Geraszim, megmutatva fehér, ép fogait és gyors szolgálatkészséggel nyitotta ki az ajtót, előkiáltotta a kocsit, felültette Ivánovics Péter, aztán visszaugrott a folyosóra, mintha még valami tenni való jutott volna eszébe.

Ivánovics Péternek nagyon jól esett, hogy friss levegőt szíhatott a tömjén-, hulla- és karbol-sav-bűz után.

- Hova tetszik parancsolni? - kérdezte a kocsis.

- Még korán van. Benézek még Vasziljevics Fedorhoz.

S Ivánovics Péter elhajatott. És tényleg még az első osztásnál találta őket úgy, hogy mindjárt leülhetett ötödiknek.

II.

Iljics Iván élete és története a lehető legegyszerűbb, legközönségesebb és legborzasztóbb volt.

Iljics Iván 45 éves korában halt meg, mint a törvényszék tagja. Fia volt egy hivatalnoknak, a ki Pétervárott különféle miniszteriumokban olyan előmenetelt csinált, a mely abba a helyzetbe juttatja az embereket, a melyben, bár világosan látható, hogy valamely érdemesebb dolog kivételére ők képtelenek, de azért hosszú szolgálatbeli múltjoknál és rangjoknál fogva el nem kergethetők, s ugyanazért képzelt helyeket és nem képzelt 6-10 ezer rubelnyi fizetéseket kapnak, a melyekből késő vénségig eléldegélhetnek.

Ilyen ember volt a titkos tanácsos úr, szükségtelen tagja több szükségtelen hivatalnak: Golovin Jefimovics Ilja.

Három fia volt neki. Iljics Iván a második fia volt. Az idősebbik fia épen olyan karriert csinált, mint apjuk, csak más miniszteriumban és már közel volt ahhoz a szolgálati korhoz, a melyben beáll a fizetés inercziája. A harmadik fiú szerencsétlen flótás volt. Több helyen el-úsztatja a dolgát s jelenleg vasúti hivatalnok; sem apja, sem fivérei, sem pedig különösen ezek nejei nem szerettek vele találkozni és soha nem is említették őt magok közt. Nővérük a Gréf báró felesége volt; ez a Gréf pedig épen olyan pétervári hivatalnok volt, mint apósa.

Iljics Iván volt a „phoenix de la famille”, mint a hogy mondani szokták. Ő nem volt oly hideg és pontos, mint bátyja, sem olyan elzüllött, mint öccse. Ő közép volt a kettő közt: okos, élénk, barátságos és udvarias ember. Öccsével együtt jogot tanult. De öccse nem végezte be a kurzust, mert már az ötödik osztályból kicsapták; hanem Iljics Iván jól végezte iskoláit. A

jogtudományban olyan volt, a milyen egész életében, alkalmazkodó, vidám, jólelkű, társaságba való ember, de mindig szigorúan tartotta magát ahhoz, a mi kötelessége volt; kötelességének tartott pedig mindent, a mit a felsőbbség kötelességévé tett. Nem volt tolakodó ember, se fiatal, se meglett korában, de fiatalságától meg volt benne az a valami, hogy mint a pille a gyertyaláng felé, szeretett a legmagasabb állású emberek felé húzódni, elsajátította ezek modorát, élet-nézetét és barátságos viszonyba tudott velük lépni.

A fiatal kor szórakozásai úgy tűntek el ő reá nézve, hogy nem hagytak magok után semmi nyomot; átadta magát az érzékiségnek is, a dicsváagnak is, a legmagasabb társaságokban a szabadelvűségnek is, de mindig csak ama bizonyos korlátok közt, a melyeket érzékei szabtak ki neki.

A jog terén elkövetett olyan dolgokat, a melyeket régebben alávalóságoknak tartott, s a melyektől az elkövetés percében ő maga is undorodott; de később látván, hogy ilyen dolgokat egészen magas állású férfiak is elkövetnek s nem tartják alávalóságoknak, nem tartotta ugyan azután sem helyeseknek, de teljesen elfeledte azokat és egy cseppet sem erőltette meg magát, hogy visszaemlékezék rájuk.

Mikor az igazságszolgáltatás státusában elérte a tizedik rang-osztályt és apjától egyenruhákra pénzt kapott, Iljics Iván Sarmernál varratott magának ruhát, óralánczára felakasztott egy kis érmet, azzal a felirással, hogy „respice finem”, elbucszúzott eddigi főnökétől, megebédelt barátjaival Dononnál s új, divatos utazó-táskával, fehérneművel, ruhákkal, borotváló és egyéb toilette-eszközökkel és egy plaiddel, a melyet a legelőkelőbb boltban vásárolt, elutazott a vidékre, új állomására, a melyet apja közbenjárására kapott a kormányzótól, mint külön megbizással és meghatalmazással ellátott hivatalnok.

A vidéken Iljics Iván mihamar épen olyan könnyű és kellemes helyet teremtett magának, mint a milyen volt neki mint gyakornoknak. Szolgált, csinálta a karrierjét, a közben pedig kellemesen és illőképen mulatozott; néha a feljebbvalók megbizásából elutazott a kerületbe, méltóságosan viselte magát úgy a felsőbbekkel, mint az alsóbbakkal szemben, pontos volt és megvesztegethetlen, a mire büszke is volt, megbizásában jól eljár, különösen pedig a raszkolnikok³ dolgában.

Szolgálati dolgokban, daczára fiatalságának és könnyűvérűségének, rendkívül komoly, hivatalos, sőt szigorú volt; de társaságban igen gyakran vígan viselte magát, szellemeskedett és mindig jószívű, illedelmes, „bon enfant” volt, mint a hogy róla főnöke és a főnöke felesége mondta, a kikenél ő mindig otthon volt.

Voltak kalandjai hölgyekkel is; volt viszonya egy divatárus leánnyal is, voltak ivások is az oda érkezett szárny-segédekkel, vacsorák után el-elhajtattott messze eső utcákba is; megesett egy-egy hizelkedés is a főnöknek, sőt a főnök nejének is, de mindez oly finomsággal történt, hogy lehetetlen volt érte elitélni, s nem lehetett rá egyebet mondani, mint a mit a francia mond: „il faut, que jeunesse se passe.” Mindenben tiszta volt a keze, tiszta az inge s a mi fő: ezt tartották róla a legfelsőbb társaságban is, következéskép birta a magas állású férfiak jóvágagyását.

Igy szolgált Iljics Iván vagy öt évig s akkor változás állt be szolgálatában. Új intézmények léptek életbe, szükség volt új emberekre.

S Iljics Ivánból ilyen új ember lett.

³ Raszkolnikok = szakadárok, eretnekek, a kiket a kormány nem jó szemmel néz.

Iljics Ivánnak vizsgálóbírói tisztelet ajánlottak fel s Iljics Iván elfogadta azt, daczára annak, hogy a hely más kormányzóságban volt; el kellett hagyni a megállapodott helyzetet s újat kellett teremteni. Iljics Ivánt elkísérték barátai, összeálltak és ezüst cigarett-tartót ajándékoztak neki, ő pedig elutazott új helyére.

Iljics Iván vizsgálóbírónak is épen oly comme il faut, oly illedelmes volt, úgy el tudta egymástól választani a szolgálati dolgokat a magán-élettől s úgy ki tudta vívni magának a köztiszteletet, mint előbbeni hivatalában.

A vizsgálóbírói tisztség pedig még jobban érdekelte és szórakoztatta őt, mint előbbeni hivatala. Előbbeni hivatalában nagyon tetszett neki, hogy szabadon és bátran mehetett el a Sarmer-féle egyenruhában a remegő, váró és őt irígylő kérvényezők előtt egyenesen a főnök szobájába, a hol azzal teához ülhetett és cigarettre gyűjthetett, de közvetlenül tőle függő ember ott kevés volt. Ilyenek csak az iszpravnikok⁴ és raszkolnikok voltak, mikor ő külön kiküldetésben járt s ő szeretett az ilyen tőle függő emberekkel udvariasan, csaknem barátságosan bánni, szerette éreztetni, hogy ime ő, a kinek hatalmában állna őket eltaposni, egész barátságosan és egyszerűen bánik velök. Ilyenek azonban akkor kevesen voltak.

Most azonban, mint törvényszéki vizsgálóbíró, Iljics Iván érezte, hogy mindenki, kivétel nélkül mindenki, még a legelőkelőbb is, az ő kezében van s neki nem kell egyebet tenni, mint bizonyos szavakat oda írni a hivatalos ív-papírosra és azt az előkelő hatalmas embert elővezetik ő elibe, mint vádlottat, vagy tanut s az az elővezetett úr ott fog ő előtte állni, ha csak le nem ülteti, és felelni fog az ő kérdéseire.

Iljics Iván soha sem élt vissza e hatalmával, ellenkezőleg: igyekezett azt mentől szelidebb formában érvényesíteni, de ennek a hatalomnak elismerése és az a lehetőség, hogy ő azt szelidebb formában gyakorolhatta, leginkább érdekelte őt a szolgálatban. Magában a szolgálatban pedig igen hamarosan kitalálta annak a módját: hogyan távolítsa el minden olyan elemet, a mi nem tartozik a hivatalhoz s hogy minden érdemleges dolgot oly formában intézzen el, melyben az ügy külsőleg nyerjen hivatalos színezetet a papíron, de az ő személyes véleménye teljesen kizárva legyen, főképpen pedig, hogy minden alakiságnak elég legyen téve. Ez egészen új volt. S ő egyike volt azoknak, akik az eljárás szabályzatait később kidolgozták.

Átköltözvén a másik városba, a vizsgálóbírói hivatalba, Iljics Iván új ismeretségeket kötött, újra berendezkedett és némileg új modort is vett fel. Bizonyos méltósággal tartotta magát távol a kormányzósági hivataloktól s a bírói karból és a városban lakó gazdagabb nemesség köréből szerzett magának megfelelőbb ismerősöket, aztán olyan modort vett fel, mintha egy kissé nem volna megelégedve a kormánynyal, mintha a mérsékelt liberalizmus és civilizált polgáriasság eszméinek hódolna. E közben semmit sem változtatva öltözködése eleganciájában, új hivatalában abbahagyta a borotválkozást s hagyta úgy nőni a szakállát, ahogy annak tetszett.

Iljics Iván élete az új városban igen kellemes volt: a kormányzó ellen áskálódó társaság igen jóra való és barátságos volt; fizetése tekintélyes és nem utolsó örömet szerzett életének akkor a whist, a melyet akkor Iljics Iván játszani kezdett, meglévén az a jó tulajdonsága, hogy igen vígan, gyorsan és finoman tudott kártyázni, úgy, hogy általában véve ő mindig nyereségben is volt.

Két évi szolgálat után találkozott Iljics Iván az új városban az ő jövőbeli feleségével.

Mihel Feodorovna Praszkovja a legbájosabb, legszemlemesebb és legragyogóbb leányka volt abban a körben, a melyben Iljics Iván meg szokott volt fordulni.

⁴ Közigazgatási hivatalnok, olyanforma jogkörrel, a minő nálunk a szolgabíróé.

Hivatalos elfoglaltságán kívül való szabad idejében a többi mulatságok közt azzal is töltögette az idejét Iljics Iván, hogy Feodorovna Praszkovjával valamelyes könnyedebb viszonyt kezdett.

Iljics Iván, a ki külön kiküldetéseken eljáró hivatalnok volt előbb, általában tánczos ember volt, de mint vizsgálóbíró már csak kivételes esetekben tánczolt. Azzal a tudattal tánczolt, hogy ámbár ő most új hivatalban és az ötödik rangfokozatban van, hanem ha már tánczról van szó, hát megmutatja, hogy ahhoz is jobban ért ő, mint más.

Igy aztán néha, az estéli összejövetelek végén, tánczolt egyet-egyét Feodorovna Praszkovjával s különösen e tánczok alatt mindig meg is hódította Feodorovna Praszkovját.

Feodorovna Praszkovja belé szeretett.

Iljics Ivánnak nem volt tökéletes és határozott szándéka megnősülni, de mikor a leányka belé szeretett, akkor felvetette magában ezt a kérdést:

„De hát csakugyan! miért is ne nősülnék én meg?” - mondá magában.

Feodorovna Praszkovja előkelő nemes családból való, csinos leány volt; volt egy kis vagyonkája is. Iljics Iván fényesebb partúra is számíthatott volna, de ez sem volt megvetendő. Iljics Ivánnak volt fizetése, reménylette, hogy feleségének is lesz annyi évi jövedelme. Jó családból való, kedves, csinos és teljesen jóra való nő.

Azt mondani, hogy Iljics Iván azért nősült volna meg, hogy belé szeretett menyasszonyába és magához méltó élettársat talált abban, époly igazságtalan volna, mint azt állítani, hogy azért nősült meg, mert a társaságához tartozó emberek helyeselték ezt a házasságot. Iljics Iván két okból nősült meg: kellemes volt neki, hogy ilyen feleséget szerezhet magának, másodsor pedig olyan dolgot követett el, a mit a legmagasabb állású emberek is jogosnak és szabályszerűnek ismernek el.

S Iljics Iván megnősült.

Maga a nősülés, a házasság első időszaka hitvestársi enyelgéseivel, új butoraival, új edényeivel, új fehérműveivel, egész a feleség reményteljes állapotáig igen jól telt el, annyira, hogy Iljics Iván már azt gondolta, hogy a házasság nemcsak nem érinti ama könnyű, kellemes, víg és mindig illedelmes élet jellegét, a melyet az Iljics Iván társasága egyedül tartott rendén valónak, hanem még megkétszerezi azt. Hanem akkor, az asszony reményteljes állapotának első hónapjaiban, olyas valami helyzet állt elő, a mely egészen új, váratlan, kellemetlen, türheterlen és illetlen volt, a melyre nem lehetett számítani, de a melytől szabadulni sem lehetett.

A feleség minden ok nélkül, - legalább Iljics Iván úgy gondolta, - de gaité de coeur - mint Iljics Iván magában mondta - elkezdte az élet kellemetlenségét és illendőségét házon kívül hagyni: minden ok nélkül féltékenykedett, követelte tőle, hogy udvaroljon neki, mindenben akadékoskodott s kellemetlen, kiállhatatlan jeleneteket idézett elő.

Eleinte Iljics Iván ezektől a kellemetlenségektől az életnek ama könnyű és illedelmes felfogásával akart megszabadulni, a mely őt régebben is kimentette minden bajból; elkezdte felesége kedély-állapotát ignorálni, élt mint régebben, kellemesen és könnyedén, eljárt egyedül a klubba és barátaihoz. De felesége egyszer oly energiával és oly éles szavakkal támadta meg őt és makacsul lehordta, valahányszor csak nem teljesítette az ő kívánságát, el lévén erősen határozva, hogy ezt mindaddig abba nem hagyja, míg férje meg nem adja magát, t. i. míg az otthon nem fog ülni s nem fog unatkozni épen úgy, mint ő. S ekkor Iljics Iván elrémult. Felfogta, hogy a házasság, legalább az ő feleségével, sehogy sincs összhangban a kelle-

mes és illedelmes életmóddal, ellenkezőleg: gyakran megzavarja azt s hogy következképen meg kell magát védelmeznie eme megzavarások ellen.

Csak a hivatal volt az, a mi Feodorovna Praszkovjának imponált s Iljics Iván a hivatalával és az ebből folyó kötelezettségekkel kezdte meg a harcot felesége ellen, igyekezkén körülhatárolni az ő függetlenségét.

Mikor a gyermek megszületett, s különféle sikertelen kísérleteket tettek a gyerek-szoptatással, az anya és gyerek valódi és képzelt betegségeivel, a melyekben mind részt kellett volna venni Iljics Ivánnak, de mikből ő semmihez sem akart érteni, Iljics Iván még nagyobb szükségét érezte annak, hogy körülzáncolja függetlenségét a családon kívül.

Ahhoz képest, a mint felesége egyre idegesebb és követelőbb lett, Iljics Iván is egyre jobban áthelyezte élete súlypontját a hivatalos teendőkre. Elkezdte jobban szeretni hivatalát és dicsvágyóbb lett, mint volt előbb.

Mihamar - nősülése után egy év múlva - rájött Iljics Iván, hogy a házasi élet, a mely az életben bizonyos kényelmet biztosít, a valóságban igen kellemetlen és nehéz dolog, a melyben, ha az ember a társaság által is helyeselt életmódot akar folytatni, kénytelen ép oly meghatározott viszonyokat megállapítani, mint a hivatalban.

S Iljics Iván megállapított ilyen viszonyokat. Ő a házasi élettől csak olyan kényelmes, olyan házi ebédet, ágyat és hasonlókot követelt, amilyeneket a házasi élet neki adni képes volt s a mi fő: az illendőség olyan külső formáit, a melyeket a társaság közvéleménye állapít meg. Egyebekben vidám kellemetességeket keresett, s ha ilyeneket talált, nagyon meg volt elégedve. Hanem ha ellenkezkést, duzzogást tapasztalt, rögtön az ő félre eső, elszáncolt hivatalába húzódtott vissza s abban jól érezte magát.

Iljics Ivánt szerették, mint jó hivatalnokot s három év múlva ügyészi rangra emelték.

Az új kötelesek, ezek fontossága, az a lehetőség, hogy ő bárkit törvénybe idézhetett és börtönbe zárathatott, nyilvános beszédei, sikerei: mindezek még jobban oda kötötték Iljics Ivánt hivatalához.

Felesége egyre duruzsolóbb lett, hanem a megállapított házi rend folytán, Iljics Ivánt alig érintette az asszony duzmadtsága.

Hét évi, egy helyben töltött szolgálat után Iljics Ivánt más kormányzóságba tették át főügyésznek.

Átköltöztek. Pénzüik nem volt sok, s az asszonynak nem tetszett az új hely. A fizetés nagyobb volt ugyan, mint előbb, de az élet drágább; ezenkívül két gyermekük is meghalt s e miatt a családi élet még kellemetlenebb volt Iljics Ivánnak.

Feodorovna Praszkovja az új hely minden kellemetlenségeiért a férjét okolta. Ha valamiről beszélgettek, különösen a gyerekek neveléséről mindjárt összevesztek. Csak azok a perczek maradtak kellemesek, a melyek mint házasi-társakat illették meg őket, de ezek soha sem tartottak sokáig. Ezek csak kis szigetek voltak, a melyeken néha megpihentek, hanem azután megint belegázoltak az ellenségeskedés tengerébe s elidegenedtek egymástól.

Ez az elidegenedés elkeseríthette volna Iljics Ivánt, ha ő úgy gondolkozott volna, hogy ennek nem így kell lenni, csak hogy ő most már ezt a helyzetet nemcsak normálisnak, hanem családi élete céljának is tartotta.

Az ő célja az volt, hogy mentől jobban megszabaduljon e kellemetlenségektől s ezt el is érte azzal, hogy egyre ritkábban töltötte idejét családjá körében s ha mégis kénytelen volt otthon maradni, azt azzal tette magának kellemesebbé, hogy vendégeket hitt magához.

De a fődolog mindig a hivatal volt Iljics Iván előtt. A hivatalban találta ő fel az élet összes érdekeit. S ez egészen elnyelte őt. Hatalmának érzete, hogy elveszíthet mindenkit, a kit akar, az a méltóság, a melylyel a törvényszék termébe belépett és alantas közegeit fogadta, a felsőbbek elismerése: mindez örömet szerzett neki, s ebből és a hivataltársaival folytatott beszélgetésből, ebédekből és kártyázásból állt az ő élete. Annyira, hogy élete csakugyan olyan volt, a milyennek ő azt óhajtotta: kellemes és illedelmes.

Igy élt át még hét esztendő.

Idősb leánya már tizenhat éves volt, újra meghalt egy gyereke s a leányon kívül csak egy gyermek volt még, a gimnázista fiú, a ki miatt össze is veszték. Iljics Iván a fiút a jogi iskolába akarta adni, Feodorovna Praszkovja azonban férje bosszúságára a gimnáziumba adta. A leány otthon tanult és igen szépen nőtt; a fiú is meglehetősen tanult.

III.

Igy folyt az Iljics Iván élete, házasságától számított tizenhét év alatt.

Már régi főügyész volt, lemondott némely előmenetelről és áthelyezésről, nagyobb állást várva, mikor egyszerre csak egy váratlan kellemetlenség történt, a mely majdnem tönkretette élete nyugalmát.

Iljics Iván egy egyetemi városban elnökségre aspirált, de Goppe, hivataltársa, elibe vágott és elnyerte a helyet. Iljics Iván méregbe jött, összeveszett vele és közvetlen feljebbvalóival; ezek elhidegültek irányában s a legközelebbi kinevezéseknél őt megint mellőzték.

Ez 1880-ban történt.

Ez az év nagyon keserves volt Iljics Ivánnak. Ebben az évben jött rá egyfelől arra, hogy fizetése nem elég a megélhetésre, másfelől arra, hogy őt mindenki elfeledte s hogy az, a mit ő a legnagyobb, legszörnyűbb igazságtalanságnak tartott, mások a legrendesebb dolognak nézték. Még apja sem tartotta kötelességének, hogy rajta segítsen. Érezte, hogy mindenki elhagyta őt, midőn mindenki azt tartotta, hogy az ő 3500 rubelnyi fizetése a lehető legszebb s az ő helyzete egészen szerencsés.

Egyedül csak ő tudta, hogy az ő helyzete, a rajta elkövetett igazságtalanságok, felesége örökös duruzsolása, s az adósságok mellett, a miket éppen akkor kezdett csinálni, éppen nem normális.

Abban az évben, hogy ügyeit rendezze, egy évi szabadságot vett s feleségével együtt elutazott ennek fivéréhez falura, hogy ott töltsék a nyarat.

Falun, a hivatal nélkül Iljics Iván először érzett nemcsak unalmat, hanem elviselhetetlen szomorkodást is s elhatározta, hogy így élni nem lehet és haladék nélkül határozott rendszabályokhoz kell nyúlni.

Egy éjjel, a melyet úgy töltött el egészen, hogy a terraszon sétálgatott, elhatározta Iljics Iván, hogy Pétervárra utazik, ott „közbenjár”, bosszút áll azokon, a kik nem tudták őt kellőleg megbecsülni.

Másnap, daczára felesége és sógora lebeszéléseinek, elutazott Pétervárra.

Czélja az volt, hogy egy 5000 rubeles hivatalt szerezzen magának. Nem kötötte magát sem miniszteriumhoz, sem valamely szakhoz. Neki csak egy 5000 rubeles hely kellett, akár a közgazgatásnál, akár valamely banknál, akár a vasutnál, akár a Mária-czárné-féle intézeteknél,

sőt akár a vámhivatalnál is - csak mindenáron 5000 rubeles hely és hogy mindenáron kijuthasson abból a miniszteriumból, a hol őt nem tudták megbecsülni.

S Iljics Iván útját bámulatos váratlan siker koronázta.

Kurszkban beült hozzá az I. osztályú kupéba egy ismerőse, Iljin Sz. F., a ki azt a friss hírt közölte vele, hogy a kurszki kormányzó által kapott távirat szerint a miniszteriumban a napokban változás lesz: Ivánovics Péter helyére Szemjonovics Ivánt nevezik ki.

A kilátásba helyezett változás, azonkívül, hogy jelentőséggel bírt Iljics Ivánra nézve, még pedig azért, mert ha új személyt állít előtérbe Petrovics Péter személyében, valószínű, hogy ennek barátja, Ivánovics Zahar is előtérbe jut, ez pedig jó barátja neki, Iljics Ivánnak.

Moszkvában a hírt megerősítették.

Megérkezve Pétervárra, Iljics Iván felkereste Ivánovics Zahart, s azt a biztatást kapta, hogy neki való helyet fog kapni eddigi miniszteriumában, az igazságügyében.

Egy hét múlva ezt táviratozta feleségének:

„Zahar szerint legközelebbi jelentéstételkor megkapom a kinevezést Miller helyére.”

Iljics Iván a beállott változás következtében váratlanul olyan helyet kapott az ő eddigi miniszteriumában, a melyben két fokkal magasabban állt eddigi társainál: ötezer rubel fizetés és háromezer ötszáz rubel mellékes jövedelem.

Ezzel minden bosszúságát, a melyet előbbeni ellenségei s az egész miniszterium iránt érzett, egyszerre elfelejtette Iljics Iván és egészen boldog volt.

Oly vidáman, elégedetten tért vissza a faluba, a milyen már rég nem volt. Feodorovna Praszkovja is felvidult és békekötés jött létre köztük.

Iljics Iván elbeszélte: mily szívesen látták őt Pétervárott s hogy mindazok a kik neki eddig ellenségei voltak, megszegyenültek és nem bírták eltitkolni, hogy őt irigylik - de különösen arról beszélt sokat, hogy mennyire szerette őt mindenki Pétervárott!

Feodorovna Praszkovja végig hallgatta mindezt és úgy tett, mintha mindent elhinne, semmi-
ben sem mondott ellent, és terveket szőtt ahhoz az új élethez, a melyet majd abban a városban fognak élni, a hová átköltöztek. S Iljics Iván örömmel látta, hogy azok a tervek egyuttal az ő tervei is s hogy elkényszeredett élete újra vidám kellemet ölt magára és meg fog felelni az illendőségnek.

Iljics Iván csak rövid időre jött meg. Szeptember 10-én már el kellett foglalni hivatalát, ezenkívül arra is idő kellett, hogy az új helyen elhelyezkedjenek, áthurcoljanak mindent a vidékről, bevásároljanak, sok mindent megrendeljenek; egyszóval berendezkedjenek úgy, a mint ő azt magában elhatározta s a mint azt csaknem egészen olyanformán Feodorovna Praszkovja is elhatározta.

S most, mikor minden olyan jó kerékvágásba jutott, mikor férj és feleség oly jól egyetértett s a mi fő: oly keveset voltak egymással, olyan életet éltek, mintha még ki sem jutottak volna házasságuk első éveiből.

Iljics Iván rögtön magával akarta vinni családját, de a sógorság, a mely egyszerre igen kedves és rokoni érzelmű lett Iljics Iván iránt, addig könyörgött, míg végre Iljics Iván egyedül utazott el.

Iljics Iván elutazott s nem hagyta el őt utolsóig vidám kedélyállapota, a melyet sikerei s feleségével való egyetértése idéztek elő, egy a másikat támogatván. Talált szállást is, még pedig éppen olyat, a milyenről férj és feleség ábrándoztak. Széles, magas, régi stílű szobák és

termek, igen kényelmes, grandiozus dolgozó-szoba, külön szobák a feleség és leányuk számára, tanuló-szoba a gimnazistának, - mind, mintha csak épen az ő számukra lett volna építve.

Iljics Iván maga vette magára a berendezést, kiválasztotta a kárpitokat, szőnyeget, bútort vásárolt, különösen a régi szabásúakat keresve, s mindez nőtt, gyarapodott és elérte azt az ideált, a melyet ő maga elé tűzött.

Mikor félig elkészült, a berendezkedés felülmulta várakozását. Már látta azt a *comme il faut*-szerű, választékos és nem közönséges jelleget, a melyet fel fog venni minden, ha majd elkészül. Leveleiben, a miket családjához írt, készakarva mindent rosszabbnak rajzolt, mint a minő valóban volt, hogy annál nagyobb legyen majd a meglepetés. A törvényszéki üléseken Iljics Iván néha szórakozott volt; azon kalandozott el az esze, hogy milyen karnisokat rakasson az ablakok fölé: egyeneseket, vagy hajlított alakúakat?

S ez annyira elfoglalta őt, hogy néha hozzáfogott, maga rakosgatta szét a butorokat, maga szögezgette fel a függönyöket. Egyszer felmászott a kis létrán, hogy megmutassa az őt nem értő kárpitosnak: hogyan szögezze fel a drapériát; félrelépett és leesett, de mint erős és ügyes ember, megkapaszkodott, csak oldalát ütötte meg egy ráma szögletébe, de a kapott fájás hamar elmúlt, s Iljics Iván az egész idő alatt nagyon víg és egészséges volt.

Egyszer ezt írta levelében: „Ugy érzem, mintha 15 évet leráztam volna a vállamról.”

Azt hitte, hogy szeptemberben elkészül, de egészen október közepéig tartott a munka. Hanem aztán pompás is volt minden. S ezt nem csak ő hitte, hanem mások is azt mondták.

Tényleg pedig nem volt az egyéb, mint az, a mi minden, nem valami nagyon gazdag, hanem olyan embereknél szokott lenni, a kik hasonlítani akarnak a gazdagokhoz s ugyanazért csak egymáshoz hasonlítanak: vázák, fekete fa, virágok, szőnyegek és bronzok. S Iljics Ivánnál minden annyira hasonlított, a többi, hasonló állású emberek berendezkedéseihez, hogy bizony azt nem volt érdemes észre venni sem, de neki az valami rendkívülinek tetszett.

Mikor kiment a vasúti állomásra családja tagjaiért, haza vitte őket kivilágított lakásukra s a fehér nyakkendő inas kinyitotta a virágokkal feldíszített előszoba ajtaját, azután mikor bementek az elfogadó terembe, a dolgozó-szobába s a gyönyörtől csak úgy lelkendeztek, Iljics Iván igen boldog volt; elvezette őket mindenüvé, szítta magába azok dicséreteit és ragyogott a meglelégedettségétől.

Ugyanaz nap este, mikor tea mellett Feodorovna Praszkovja azt kérdezte tőle a többi közt: hogyan esett le? elnevette magát és megmutatta, hogyan történt a dolog és hogy megijesztette a kárpitost.

- Csakhogy én ügyes gimnasztikus vagyok. Más ember megölte volna magát, én pedig csak egy kis ütést kaptam: itt ni! ha hozzá nyulok, még most is fáj, de már muló félben van, csak egy kis kék folt van még ott.

S elkezdtek élni az új lakáson, a melyen - mint mindenütt, a hol egy kis ideig már laktak - *csak épen egy szobával* kellett volna még több, az új fizetéshez pedig - épen úgy mint azelőtt is mindig, csak valamivel több; csak vagy 500 rubellel kellett volna több, különben minden rendben lett volna.

Különösen jól teltek el az első napok, mikor még nem volt minden a maga helyén s egyet-mást igazítani kellett. Bár előfordult néha férj és feleség közt egy kis véleménykülönbség, de mindketten úgy meg voltak elégedve s annyi sok tenni valójuk volt, hogy nagyobb összekocczásra nem került a dolog.

Mikor aztán nem volt már mit igazgatni, rendezni, kezdett az állapot unalmas lenni s mintha hiányzott volna, de akkorára ismeretségeket kötöttek, beleszoktak a helyzetbe és folyt életük a szokott kerékvágásban.

Iljics Iván a délelőttöt a bíróságnál töltötte s csak ebédre jött haza; kezdetben igen jó hangulatban volt, bár néha sok baja volt épen az új berendezkedés folytán. Ha foltot látott az abroszon, vagy a vizes kancsón, ha a függöny zsinórja elszakadt: - ez mind kihozta őt sodrából. Oly sokat törődött volt a berendezkedéssel, hogy minden legkisebb rendetlenség bántotta őt.

De azért általában úgy folyt élete, mint a hogy az ő véleménye szerint folynia kellett: könnyen, kellemesen és illendően. Kilencz órakor kelt, kávézott, ujságot olvasott, aztán felöltötte egyenruháját s a törvényszékre hajtatott.

Ott már elő volt keresve az a csomag, a melyben ő dolgozott s ő azonnal belé temetkezett. Időközökben szivarozott, teát ivott, egy kicsit politikáról, egy kicsit általános dolgokról, egy kicsit a kártyáról és legtöbbet a kinevezésekről beszélgetett kartársaival. Aztán fáradtan, de olyan érzéssel, mint a zenekar első virtuóza, tért haza.

Otthon a leánya a mamájával elmentek, vagy ő náluk volt valaki; fia a gimnáziumban volt, vagy a repetitorokkal készült a leczkéjére és pontosan megtanulta mindazt, a mit a gimnáziumban tanítanak.

Minden jól volt. Ebéd után, ha nem voltak vendégek, Iljics Iván néha valami olyan könyvet olvasott, a melyről akkoriban sokat beszéltek, este pedig dolgát végezte, tudniillik okmányokat olvasott, a törvényeket tanulmányozta stb. Ez a foglalkozás nem volt neki sem unalmas, sem mulatságos. Ha mégis megtalálta vagy egyszer unni, akkor kártyázhatott, de ha nem volt kártyajáték, akkor még mindig jobb volt a tanulmányozás, mint egymagában, vagy a felesége társaságában ülni. Egy este tánczestély volt náluk. Iljics Iván is vígan érezte magát s minden jól ment, csak a feleségével veszett össze nagyon a torták és konfettek miatt; feleségének, Feodorovna Praszkovjának meg volt a maga terve, Iljics Iván pedig nem akart attól tágítani, hogy mindent egy másik czukrásznál kell vásárolni és igen sok tortát vásárolt, s azon vesztek össze, hogy sok torta megmaradt és a czukrász számlája 45 rubelre rúgott. A veszekedés igen erős és kellemetlen volt, annyira, hogy Feodorovna Praszkovja azt mondta neki: „oh te ostoba, hogy savanyodnál meg!” S Iljics Iván fejéhez kapott s mérgében valamit a válásról talált mondani.

Hanem maga az estély igen vidám volt s Iljics Iván megtánczoltatta Trufonova herczegnőt, ama herczegnő nővérét, a ki híressé tette nevét egy egylet alapítása által, a melynek az volt a czíme, hogy „Félre tőlem búbánat.” Iljics Ivánnak a hivatal örömei a hiúság - a társas élet örömei pedig az ambíció örömei voltak. De igazi örömet csak a kártya szerzett neki. Beismerte, hogy minden után, életének minden kellemetlensége után, az egyetlen öröm, a mely mint egy csillag ragyogott minden más kedvtelések felett, abban áll, hogy jó játékosokkal ülhetett le kártyázni és nem paczerekkel, és a mi fő: négyesben, (ötösben már alkalmatlan, bár úgy tesz az ember, mintha nagyon szeretné ötösben is), aztán ügyesen, okosan játszani, (ha jó kártya jár), végre megvacsorálni és egy pohár borocskát inni. Aludni pedig a kártyázás után, kivált ha egy kis nyereség is van (a nagy nyereség kellemetlen), a lehető legpompásabb dolog.

Igy éltek ők. A legkellemesebb társaságok gyűltek náluk össze: eljártak hozzájuk tekintélyes urak is, fiatal emberek is. A fiatal emberek udvaroltak Lizának s Petrisceev, a Petrisceev Ivanovics Dimitrij fia és egyedüli örököse, állására nézve vizsgálóbíró, annyira kurizált Lizának, hogy e felől már beszélt is Iljics Iván Feodorovna Praszkovjával: nem volna-e jó őket együtt szánkázni küldeni? vagy talán műkedvelői előadást kellene nekik rendezni?

Igy éltek ők. És folyt minden változatlanul és minden igen rendben volt.

IV.

Mindnyájan egészségesek voltak. Azt nem lehetett betegségnek tartani, hogy Iljics Ivánnak sajátságos szája íze volt és valami kellemetlenséget érzett a bal derekán.

Hanem egyszer aztán ez a kellemetlenség növekedni kezdett s átment - ha nem is fájdalomba - de abba a folytonos tudatba, hogy az oldalának valami baja van és e miatt kedélyállapota is megváltozott.

Kedélyállapotának rosszra való fordulása egyre nagyobb lett s megzavarta a Golovinék családi életének könnyed és illendőséges mivoltát. Férj és feleség egyre többször veszték össze s mihamar eltűnt a kellemesség és könnyedség és csak az illendőséget sikerült még megőrizniök. A jelenetek szaporán követték egymást. Már megint csak egyes szigetcskék maradtak, a melyeken férj és feleség egymással pörlekedés nélkül találkozhattak. És Feodorovna Praszkovja ezúttal már nem minden alap nélkül mondhatta, hogy az ő férje nehéz természetű. Nagyítani szerető tulajdonságánál fogva azt is mondta már, hogy férje mindig is ilyen szörnyű karakter volt s hogy csak az ő, a Feodorovna Praszkovja jólelkűsége mellett volt lehetséges vele húsz évig megélni.

A czivakodások ebéd előtt kezdődtek, s épen akkor, mikor Iljics Iván épen a levesét akarta megenni. Vagy azt vette észre Iljics Iván, hogy egy tányér megint el van törve, vagy azt, hogy az étel rossz, vagy azt, hogy fia felkönyökölt az asztalra, vagy a leánya frizurája nem tetszett neki. És mindezekért Feodorovna Praszkovját okolta. Ez eleinte felelgetett neki, rendesen valami kellemetlen szóval, de miután férje valahányszor az ebéd alatt olyan dühbe jött, hogy be kellett látnia, miszerint ez olyan beteges állapot férjénél, a melyet a bevett étel idéz elő - tartóztatta magát, nem felelt, csak igyekezett mentől hamarabb túlesni az ebéden. Feodorovna Praszkovja ez önmegtartóztatását nagy érdemül tudta be magának. Elhatározván, hogy férjének szörnyű karaktere van s elkeserítette az ő életét, elkezdett sorsára panaszkodni. S mentől nagyobb volt panaszja, annál jobban gyűlölte férjét. Kezdte óhajtani, hogy bárcsak meghalna férje, csak azért nem óhajtotta komolyan, mert akkor nem volna olyan szép fizetés. És ez még jobban felbőszítette őt férje ellen. Rendkívül szerencsétlennek érezte magát azért, hogy férjének még a halála sem mentheti meg őt.

Egy jelenet után, a melyben Iljics Iván különösen igazságtalan volt s a mely után kölcsönös magyarázatásoknál be is vallotta, hogy csakugyan nem volt igaza, de hát ez a bajától van, - felesége azt mondta neki, hogy ha ő beteg, hát gyógyítani kell és követelte tőle, hogy menjen el egy híres orvoshoz.

Iljics Iván elment. Minden úgy történt, a hogy előre várta; minden úgy, ahogy mindig történni szokott. Várakozás az előszobában, a fontoskodó bebocsáttatás, azután a kopogtatás, hallgatódzás, kérdezősködés, a mely feltételezi, hogy előre meggondolt és bizonyára egészen szűkségtelen feleleteket adjon rá a páciens, a jelentőségteljes tekintet, a mely azt mondja, hogy „csak bízd ránk magadat, mi mindent elintézünk, mi kétségtelenül tudjuk mit kell csinálni, minden embernél egy és ugyanazon a módon.” Minden úgy történt, mint a hogy a törvényszéken szokott történni. A milyen tekintetet vetett ő a tárgyaló teremben a vádlottra, épen olyan tekintetet vetett reá a híres, nevezetes orvos.

A doktor így szólt:

„Ez meg ez azt mutatja, hogy az ön belsejében ez meg ez a baj, hanem ha ez ennek és annak a megvizsgálása után, nem bizonyulna valónak, akkor önnél ezt meg azt kell föltételezni. Ha pedig ezt és azt tételezzük föl, akkor... stb.”

Iljics Ivánra nézve csak egy kérdés volt fontos, veszélyes-e az ő állapota vagy sem? De a doktor ezt az ide nem tartozó kérdést figyelmen kívül hagyta. Az orvos felfogása szerint ez a

kérdés hiába való volt és nem tartozott elbírálás alá, csak a valószínűségek meghatározására kellett szorítkozni: megvizsgálni a vesét, megállapítani: nincs-e krónikus katarus és nincs-e megtámadva a bél? Iljics Iván életéről nem volt szó, csak a vándorló vese és a vakbél közt folyt a pör. S ezt a pört az orvos Iljics Iván előtt a legfényesebben a bél javára döntötte el, kimondván, hogy az urina megvizsgálása még újabb bizonyítékokat is szolgáltathat s akkor aztán majd megállapítható az eset. Ez nyomról-nyomra ép úgy történt, mint a hogy maga Iljics Iván százszor meg százszor, a legfényesebb módon eljárta a vádlottak ellen. Ép oly fényesen csinálta meg az orvos az ő resuméjét s még diadalmasan víg tekintet is vetett pápaszemén keresztül a vádlottra.

Az orvos resuméjéből Iljics Iván azt értette meg, hogy ő rosszul van s hogy ez neki, a doktor-nak, sőt tán mindenkinek is egészen mindegy, - hanem ő maga rosszul van! S ez az eredmény fájdalmasan érintette Iljics Ivánt, nagy szánalmat érzett maga iránt és nagy haragot a doktor iránt, a ki ily fontos kérdésekben oly közönyt tanusít.

De semmit sem szólt; felállt, letette az orvosi honoráriumot az asztalra és sóhajtva szólt:

- Mi betegek valószínűleg gyakran teszünk helytelen kérdéseket... Hát általában veszedelmes-e a bajom, vagy sem?

A doktor szigorúan nézett rá a pápaszemen át a félszemével, mintha azt mondta volna: „Vádlott, ha nem tartja magát a hozzá intézett kérdésekhez, kénytelen leszek önt az ülés-teremből eltávolíttatni.”

- Már megmondtam önnek, a mit megmondani szükségesnek és helyesnek találtam, - felelt a doktor; a többit majd a vizsgálat fogja kideríteni.

S a doktor meghajtotta magát.

Iljics Iván lassan távozott, búsan ült fel a szánkára és haza hajtatott. Az egész úton apróra szedte mindazt, a mit az orvos mondott, igyekeztén azokat a homályos, zavart szavakat egyszerű nyelvre lefordítani s kivenni azokból a feleletet arra a kérdésre: rosszul - nagyon rosszul vagyok-e, vagy még lehet segíteni? S úgy tetszett neki, hogy az orvos által mondott szavak értelme az, hogy ő nagyon rosszul van.

Minden olyan búsnak tűnt fel az utcákon Iljics Iván előtt. A bérkocsisok, a házak, a járókelők, a boltok - mind, mind olyan szomorúak. A fájdalom pedig, az a tompa nyomott, egy perczre sem szűnő fájdalom úgy tetszett neki, mintha összeköttetésben volna a doktor homályos szavaival, s más, sokkal komolyabb jelentőséggel bírt most előtte. Uj, leverő érzéssel figyelt most reá.

Haza érkeztén, elbeszélte feleségének a dolgát. Felesége hallgatta az elbeszélést, de ennek közepén bejött a leányuk, fején kalappal: - valahová el akart szánkázni anyjával. Kelletlenül ült le, hogy ő is hallgassa ezt az unalmas históriát, de nem bírta sokáig és anyja sem hallgatta végig az elbeszélést.

- No, nagyon örülök, - mondá a feleség, - most már aztán csak arra legyen gondod, hogy pontosan szedd az orvosságot. Add ide a receptet, hadd küldöm el vele Geraszimot a patikába.

S elment öltözni.

Iljics Iván nem vett addig lélegzetet, míg felesége ki nem ment, azután egy nagyot sóhajtott.

- Nos, - szólt aztán, - meglehet, hogy csakugyan semmi bajom sincs még.

Elkezdte az orvosságot szedni, az orvos rendeleteit teljesíteni, a melyek az urina megvizsgálása óta megváltoztak. De ekkor az történt, hogy e vizsgálatból, és abból, a mit ettől vártak, valami zavart érthetlenség került ki. Magához a doktorhoz nem lehetett elmenni, de kisült,

hogy nem az történt, a mit neki az orvos mondott. Az orvos vagy megfélekedett, vagy füllentett, vagy elhallgatott valamit.

Hanem azért Iljics Iván pontosan teljesítette a rendeleteket s ebben megnyugvást talált kezdetben. E közben rendkívül érdeklődött mások egészsége és betegsége iránt. Ha betegekről, halottakról, felgyógyultakról s különösen az övéhez hasonló betegségekről beszéltek előtte, izgatottságát rejtegetve hallgatódzott, kérdezősködött s összehasonlítgatásokat tett a maga bajával.

A fájdalom nem enyhült; de Iljics Iván magára erőszakolta azt a gondolatot, hogy már jobban érzi magát. S meg is tudta magát csalni olyankor, mikor semmi sem izgatta. De mihelyt valami kellemetlensége volt a feleségével, valami baja a hivatalban, vagy rossz kártyái jártak, rögtön egész mértékben érezte oldal-fájdalmát. Ilyenkor így szólt magában: Lám, alig hogy egy kicsit jobban kezdtem lenni s az orvosság már hatni kezdett, jön ez az átkozott czivakodás, vagy kellemetlenség. S kifakadt a szerencsétlenség és azon emberek ellen, a kik neki kellemetlenségeket szereznek, a kik őt megölik s érezte, hogy ezek a dolgok őt megölik - de nem tudott azoktól menekülni. Még rosszabbá tette a helyzetét az, hogy orvosi könyveket olvasgatott s minduntalan orvosokkal tanácskozott. S valahányszor vagy egy orvossal beszélt, mindig úgy tetszett neki, hogy már megint rosszabbul van, hogy gyorsan - sőt nagyon is gyorsan - közeledik a legrosszabb felé. S daczára ennek, mindig tanácskozott az orvosokkal.

Az utóbbi hónapban felkeresett egy másik kitünőséget: a másik kitünőség csaknem ugyanazokat mondta, a mit az első, csak másképen tette fel a kérdéseket. S a kitünőség tanácsa még jobban felfokozta Iljics Iván kétségét és ijedelmét. Egy barátjának a barátja - egy igen jó orvos - megint egészen másképen határozta meg a betegséget s daczára annak, hogy gyógyulást ígért kérdéseivel és következtetéseivel, még jobban megijesztette Iljics Ivánt s még jobban felébresztette ennek kétségeskedését. Egy homeopata megint másképen határozta meg a betegséget és orvosságot is adott, a melyet Iljics Iván titokban egy hétig szedett is. De egy hét múlva, nem érezvén javulást s elvesztvén bizalmát a régibb orvosságok iránt is, ez iránt is, még nagyobb kétségbe jutott.

Egyszer egy ismerős asszony arról beszélt, hogy milyen gyógyító erejük van a csodatévő szent képeknek. Iljics Iván rajta kapta magát, hogy nagyon figyelmesen hallgat az elbeszélésre és hiszi az elmondottakat. Ez az eset egészen elrémítette őt. „Hát már szellemileg is beteg volnék?” szólta magában. „Ostobaság! Csupa ostobaság; legjobb, ha nem engedem át magamat a képzelődésnek, hanem kiválasztok egy orvost és pontosan végrehajtom annak rendelkezéseit. Ugy is teszek. Azzal vége. Nem fogok gondolkozni s nyárig szigorú pontossággal fogom magamat gyógyítani. Aztán majd meglátjuk. Ideje véget vetni ez ingadozásoknak.”

Könnyű volt ezt mondani, de nehéz teljesíteni.

Az oldalfájás mindig bántotta őt s mintha mindig erősbödött volna, állandóvá lett volna; szája-íze egyre különösebb lett s úgy tetszett neki, mintha valami kiállhatatlan szag jött volna ki a szájából, - az étvágy és testi ereje pedig egyre fogytak.

Lehetetlen volt magát ámítania. Valami borzasztó, új és oly jelentékeny dolog történt Iljics Ivánnal, a melynél jelentékenyebbet egész életében nem ért meg. S erről csak ő maga tudott, környezete pedig nem értette, vagy nem akarta azt megérteni és azt hitte, hogy minden megvan a régi rendben. S ez jobban bántotta Iljics Ivánt, mint akármilyen. A háziak, különösen felesége és leánya, a kik rendkívül benne voltak a kocsikázásban, semmit sem értettek, megállapodtak abban, hogy ő oly kedvetlen és követelő, mintha ő hibás volna a dologban. Bár a hölgyek igyekeztek ezt elrejtetni, ő látta, hogy ő már teher nekik, és hogy felesége bizonyos rendszeres magaviseletet állapított meg az ő betegségevel szemben. Ez a viselkedés a következő volt: „Tudják kérem, - monda Feodorovna Praszkovja ismerőseinek, - Iljics Iván

nem képes arra, hogy pontosan teljesítse az orvosi rendeleteket. Ha beveszi a cseppeket és azt eszik, a mi rendelve van és le is fekszik ideje korán; de holnap már elfelejt bevenni, vizát eszik, (pedig az neki tiltva van) és éjfél utánig is elkártyázik.”

- Ugyan mikor? - szólal meg Iljics Iván boszúsan, - egyetlenegyszer, Ivánovics Péternél.

- Hát tegnap Sebekkel!

- Nem tudtam fájdalmam miatt aludni.

- Már akármilyen miatt, de így soha sem gyógyulsz meg, csak bennünket kínozol.

Ez úgy volt elmondva, hogy a betegség oka Iljics Iván s hogy a betegség megint egy újabb és olyan kellemetlenség, a melyet Iljics Iván a felesége boszantására idézett elő. Iljics Iván érezte, hogy ezt a felesége akaratlanul árulta el, - de azért nem esett az neki jobban.

A törvényszéken Iljics Iván észrevette, - vagy legalább észrevenni képzelte, - hogy úgy néznek rá, mint olyan emberre, a kinek a helye nemsokára megürül; különösen Svarcz tudta őt kihozni a sodrából az ő tréfás, élénk, gavalléros modorával, a mi mind őt magát juttatta eszébe Iljics Ivánnak, - ilyen lehetett ő ezelőtt tíz évvel.

Megtörtént, hogy összejött a kártyapartí; leültek. Osztottak, új kártyát hoztak, makkot makkra raktak. A partner azt mondta: sans adout. Nagyon jó. Bizonyos a suprés.

Hanem akkor egyszerre érezni kezdi azt a kínos fájdalmat, azt a rossz száj-ízt s valami vad dolognak tetszik neki, hogy ő e mellett örülni kezd a nyérésnek.

Ránéz a partnerre, Mihajlovics Mihályra, a mint az szangvinikusan ütögeti kezével az asztalt s udvariasan szedi el az ütések, aztán oda teszi Iljics Iván mellé. „Hát mit képzelsz az? azt hiszi, hogy én már olyan gyöngye vagyok, hogy már ki se tudom nyújtani a kezemet az ütésekért?” gondolja Iljics Iván s elfelejti, hogy mi a tromf és cél nélkül tromfokat hí és elveszti a játékot. S a mi a legkellemetlenebb dolog, az az, hogy látja: mennyire nem tetszik ez Mihajlovics Mihálynak, ő maga pedig fel sem veszi az egészet. Borzasztó azt elgondolni, hogy ő ezt fel sem veszi.

Mindnyájan látják, hogy ő nem jól érzi magát és azt mondják neki: „abba hagyhatjuk, ha ön elfáradt: pihenjen egy kissé!” - Pihenni? Nem, ő egy cseppet sem fáradt, folytassuk. Mindnyájan komoran hallgatnak. Iljics Iván érzi, hogy ezt a komorságot ő idézte elő s nem tudja azt eloszlatni.

Megvacsorálnak, haza mennek s Iljics Iván egyedül marad annak tudatában, hogy az ő élete teher magának is, másoknak is, és hogy ez a teher nem kisebbedik, hanem egyre nő.

S ezzel az öntudattal, meg a fizikai fájdalommal, sőt a félelemmel fekszik le az ágyba és a fájdalom miatt az éjjel nagyobb részét álmatlanul tölti. Reggel pedig újra fel kell kelni, felöltözni, a törvényszékre menni, beszélni, írni, vagy ha nem is kell elmenni, otthon kell lenni a nap ama huszonnégy órájával, melyből mindegyik egy-egy martiromság. S a pusztulás e szélén egyedül kell élnie, nincs egy lélek sem, a ki őt megértené, megsajnálná.

V.

Igy telt el vagy két hónap.

Új év előtt eljött hozzájuk a sógor és hozzájuk szállt. Iljics Iván a törvényszéken volt, Feodorovna Praszkovja a városban járt bevásárolni.

Iljics Iván hazajövéen, bement a dolgozószobájába s ott találta a sógorát, egy szangvinikus, erőteljes embert, a ki épen utazótáskáját pakolta ki. Iljics Iván lépteire felnézett s egy pillanatig szótlanul nézett rá.

Ez a tekintet nem kerülte el Iljics Iván figyelmét. A sógor kinyitotta a száját, hogy egy „ah”-ot mondjon, de aztán visszatartotta magát. Ez a mozdulat mindent megerősített.

- Nagyon megváltoztam? mi?

- Igen... van valami változás...

S valahányszor Iljics Iván azután is rá akarta terelni a beszélgetést maga-magára, a sógor mindig csak hallgatott.

Hazajött Feodorovna Praszkovja. A sógor hozzá ment. Iljics Iván magára zárta az ajtót és a tükörben nézegette magát, elébb egyenesen, azután oldalról. Elővette azt az arczképét, a melyen feleségével együtt volt levéve s összehasonlította azzal, a mit a tükörben látott. A változás rendkívül nagy volt. Azután felhúzta kezén az ingujjat könyökig, megnézte azt, lebocsátotta az ingujjat, leült egy kis ottománra és elsötétült, mint az éjjel.

„Nem kell, nem kell!” - mondá magában, felugrott, az asztalhoz ment, elővett egy hivatalos iratot, olvasni kezdte azt, de nem tudta.

Kinyitotta az ajtót s bement a terembe. A vendégszobába vezető ajtó be volt zárva. Lábujj-hegyen odament és hallgatózott.

- Oh nem, te nagyítasz, - mondá Feodorovna Praszkovja.

- Hogy nagyítanék? Nem látod: hiszen ő kész halott ember, nézz jól a szemébe. Nincs annak semmi fénye. De mi a baja?

- Azt senki sem tudja. Nikolajev (ez egy orvos volt) mondott valamit, de én már nem tudom mit. Lescseticzki (ez volt a híres orvos) ellenkezőleg azt mondta...

Iljics Iván elment az ajtótól, bement a szobájába, lefeküdt és gondolkozni kezdett: „vese, vándorló vesé.” Eszébe jutott mindaz, a mit neki az orvosok mondtak, hogy szakadt le a veséje, hogy vándorol. S képzeletének megerősítésével igyekezett azt a vesét megfogni és helyhez erősíteni. „Milyen kevésen múlik - gondolta magában. - Még egyszer elmegyek Ivánovics Péterhez.” (Ez az a barátja, a kinek egy orvos barátja volt.) Csengetett, parancsot adott, hogy fogjanak be s készült, hogy menjen.

- Hát te hová mégy, Iván? - kérdé felesége különös szomorú és szokatlanul jóságos hangon.

Ez a szokatlan, jóságos hang boszantotta őt. Sötéten nézett feleségére.

- Ivánovics Péterhez kell mennem.

Elhajtató barátjához, a kinek egy doktor barátja volt, aztán azzal együtt a doktorhoz. Ezt épen otthon találták és sokáig beszélgettek.

A doktor, miután úgy anatomicé, mint fizologicé apróra megvizsgálta Iljics Ivánt, megtudott mindent.

Egy csomó - egy egészen kis csomó volt a bélen. Ezen még lehet segíteni. Erősebbé kell tenni egyik szerv energiáját, mérsékelni a másik szerv tevékenységét s elmúlik a felszívódás és minden rendbe jön.

Iljics Iván egy kicsit elkésett az ebédétől. Megebédelt, vidám hangulatban volt, de sokáig nem tudott elmenni a szobájába, hogy dolgozzék. Végre bement a dolgozó-szobájába s azonnal munkához ült. Aktákat olvasott, dolgozott, de annak a tudata, hogy neki valami elhalasztott,

fontos dolga van, a melyet a jelenlegi munka után folytatnia kell, egy pillanatra sem hagyta el őt.

A mint dolgát elvégezte, eszébe jutott, hogy az az elhalasztott teendő - az ő bélbajával való foglalkozás. De nem bocsátkozott ebbe az ügybe, hanem bement az ebédlőbe teára.

Vendégek voltak. Beszélgettek, zongoráztak, teáztak, ott volt a vizsgálóbíró is, a kit a leányuk vőlegényeül szerettek volna. Iljics Iván, a Feodorovna Praszkovja véleménye szerint, vidámabb volt ma este, mint máskor, de egy pillanatra sem feledte, hogy neki még fontos teendői vannak a bajával. Tizenegy órakor elbucszúzott és szobájába ment. Betegsége óta egyedül hált a dolgozószobája mellett lévő kis szobában. Bement oda, levetkezett s kezébe vette Zola egy regényét, de nem olvasta azt, hanem elgondolkozott. S gondolataiban az ő meggyógyulása véghez is ment. Felszivódott, kivetődött s helyreállott a rendes működés. „Ugy van!” - mondá magában. „Csak segítenem kell a természetnek.”

Eszébe jutott az orvosság, felkelt, bevett az orvosságból, hanyatt feküdt, figyelte, hogy milyen jól hat az orvosság és enyhíti a fájdalmat. „Csak az a fő, hogy szabályosan kell az orvosságot szedni és mindent kerülni, a mi káros befolyással lehet; máris jobban érzem magamat, sokkal jobban.”

Megtapogatta oldalát; a tapogatás nem fájt. „Ugy van, nem érzem - már csakugyan, sokkal jobban vagyok.”

Eloltotta a gyertyát és oldalra feküdt... A csomósodás oszlik, felszivódik. Egyszerre csak érezni kezdte az ismert, régi, tompa, makacs, csöndes, komoly fájdalmat. Szájában ugyanaz az ismert undorító íz. Szive elszorúlt, feje megszedült. „Istenem, istenem, - szólt, - megint, megint és soha sem lesz vége.” S egyszerre egészen más oldalról kezdte nézni a dolgot. „Bélbaj! vese!” mondá magában. „Nem a bél-bajról, nem is a veséről van itt szó, hanem az életről... és halálról. Igen, megvolt az élet s most elhagy, elhagy s én nem bírom őt visszatartani. Igen! Minek ámítsam magamat? Vagy nem világos-e mindenki előtt - kivéve magamat - hogy meghalok s csak arról lehet még szó, hogy mikor? hetek, napok múlva, vagy talán rögtön. Eddig világosság volt, most jön a sötét. Eddig itt voltam, most pedig elmegyek oda! Hova?”

Hideg futott rajta végig, lélegzete elállt. Csak szíve dobogását hallotta.

„Ha én majd nem leszek - hát mi lesz? Semmi sem lesz. De hol leszek hát, ha nem leszek? Talán ez már a halál? Nem, nem akarom.”

Felugrott, gyertyát akart gyújtani, reszkető kezeivel tapogatózzott, leütötte a gyertyát a gyertyatartóval együtt a földre, aztán újra visszavetette magát párnájára.

„Miért? mindegy” - mondá magában, nyitott szemekkel bámulva a sötétségbe. „Halál. Igen, halál. S ők, és ő közülök senki nem is tudja ezt, nem is akarja tudni és nem sajnálnak engemet. Ők játszanak. (Az ajtón keresztül hallotta a távolról jövő beszédet és zongorát.) Nekik mindegy, pedig ők is meghalnak. Bolondság! Én hamarabb, ők később! De ők is így járnak. S ők örülnek. A barmok!”

A harag szinte fojtogatta. Kínos, elviselhetetlen állapotban érezte magát.

„Valahogy meg kell nyugodni; át kell gondolni mindent előlről.”

S elkezdett gondolkozni.

„A betegség kezdete. Megütöttem az oldalamat, de azért csak úgy érzem magamat, mint azelőtt; egy kicsit fájt, később jobban fájt; azután az orvosok, azután elbúsulás, szomorkodás, újra doktorok; s egyre közelebb és közelebb jutottam a pusztuláshoz. Erőm fogyott. Közelebb,

közelebb. S végre elasztam. Szememnek nincs fénye. Itt a halál s én a bélbajomra gondolok. Azon töröm a fejem: hogyan hozzam helyre a belemet; pedig ez a halál. - Valjon a halál-e?”

Megint elrémült. Lehajlott, gyújtót keresett; könyökét egy állványba ütötte. Az állvány útjában volt s fájt is tőle a könyöke; magharagudott rá, erősen rácsapott s az állvány legurult. Aztán kétségbeesetten, lihegve hanyatt vágta magát az ágyon s rögtön várta a halált.

A vendégek épen akkor mentek haza. Feodorovna Praszkovja kikisérte őket. Meghallotta a zörejt Iljics Ivánnál és bement oda.

- Mi bajod?

- Semmi. Véletlenül fellöktem egy állványt.

Feodorovna Praszkovja kiment, gyertyát hozott.

Iljics Iván feküdt s olyan nehezen lélegzett, mintha egy versztányit szaladt volna. Mozdulatlan szemekkel nézett feleségére.

- Mi bajod, Iván?

- Sem... mi... fel... lök... tem. „Mit is beszéljek, hisz ő engem úgy sem ért meg”, - gondolta magában.

Feodorovna Praszkovja csakugyan nem értette; felvette a földről a gyertyát, meggyújtotta és sietve távozott. Még egy vendéget kellett kikisérnie.

Mikor újra visszatért, férje még mindig előbbeni helyzetében feküdt s felfelé nézett.

- Rosszabbul vagy?

- Igen.

Feodorovna Praszkovja megcsóválta a fejét s egy kis ideig ott ült még.

- Tudod mit, Iván? Nem volna jó elhivatni ide a házhoz Lescseticzkijt?

Ez azt jelenti, hogy a hírneves orvost elhivatni és nem sajnálni a pénzt. Iljics Iván gúnyosan mosolygott s azt mondta:

- Nem!

Feodorovna Praszkovja még ott ült egy kis ideig, azután odament férjéhez és homlokon csókolta.

Iljics Iván lelke teljes erejével gyűlölte feleségét abban a percben, mikor ez őt megcsókolta s erőt kellett magán vennie, hogy el ne lökje magától.

- Isten áldjon meg, talán megsegít az Isten és elalszol.

- Igen.

VI.

Iljics Iván látta, hogy meghal, s folytonosan kétségbe volt esve.

Lelke mélyében meg volt győződve Iljics Iván, hogy meghal, ám nemcsak hogy hozzá nem szokott ehhez a gondolathoz, de egyszerűen nem értette, nem bírta azt megérteni.

A szillogizmus ama példáját, a melyet Kiesewetter logikájából tanult: „Kájusz - ember, - az emberek halandók - tehát Kájusz halandó” - ő egész életében csak Kájuszra vonatkozólag

tartotta helyesnek, de semmi esetre sem önmagára nézve. Kájusz volt az ember, általában ember s ez tökéletesen igaz volt; de ő nem Kájusz és nem általában csak ember, mert ő mindig teljesen, de teljesen különös lény volt, különböző másoktól! a Ványa⁵ volt, a kinek volt mamája, papája, Mitya és Volodja testvére, játéka, kocsisa, dadája, azután Katija, mindenféle öröme, baja, elragadtatása gyerek- és ifjúkorában. Hát vajjon Kájusznak való volt-e az a czifrán kivarrt bőrlapda, a melyet Ványa úgy szeretett? Vagy Kájusz úgy csókolgatta-e az anyja kezét, mint ő? S úgy hallotta-e Kájusz az anyja selyemruhája suhogását, mint ő? Csinált-e lázadást a konviktusban, mint ő? Tudta volna-e Kájusz úgy vezetni a törvényszéki üléseket, mint ő?

Kájusz azonban tényleg ember s helyes, hogy ő meghaljon, de nekem, Ványának, Iljics Ivánnak, az én összes érzelmeimmel, érzéseimmel, gondolataimmal, - nekem! az egészen más dolog. Az lehetetlenség, hogy nekem meg kelljen halnom. Ez szörnyűség volna.

Igy elmélkedett ő.

„Ha nekem is meg kellene halnom, mint Kájusznak, akkor azt én tudnám, azt nekem megmondaná egy belső hang; de ilyesmit én soha sem tapasztaltam és mi, tanulóársaimmal együtt, nagyon jól tudtuk, hogy mi velünk egészen másképp áll a dolog, mint Kájuszszal. S ime, - most!” - mondogatta magában. - „Lehetetlen! Lehetetlen és mégis úgy van! Hogy van ez? Hogy értsem ezt?”

S nem bírta megérteni s igyekezett elűzni magától ezt a hazug, szabálytalan, beteges gondolatot és más, szabályos, egészséges gondolattal kiszorítani azokat. - Csakhogy ez a gondolat, - nem is csak gondolat, hanem mint valamelyes tény, - újra csak visszakerül és megáll előtte.

S ő sorra új és új gondolatokat hítt ezek helyére, védelmet keresve bennük. Igyekezett magát régi gondolatmenetébe visszaélni, a melyben a halálról soha szó nem volt. De milyen sajátságos: mindaz, a mi régebben kiszorította, elrejtette, megsemmisítette a halál tudatát, most nem bírta ezt megcselekedni. Az utóbbi időben pedig Iljics Iván legnagyobb részt azzal foglalkozott, hogy helyreállítsa régi gondolkozásmódját, a mely kiküszöbölte a halált. Azt mondogatta magában: „A hivatalban keresek elfoglaltságot, hiszen mindig a hivatalnak éltem,” s elment a bíróságra, elűzve magától minden kételkedést; beszédbe bocsátkozott kartársaival s régi szokása szerint szórakozottan ült le és elgondolkozva tekintett végig a közönségen s mindkét kiaszott kezével rátámaszkodva a tölgyfa-szék karjaira, épúgy, mint régen, odahajolt társaihoz, suttogott velök, azután egyszerre felülve, elmondta a szokott bevezető szavakat s megkezdődött a tárgyalás.

És egyszerre csak a tárgyalás közepén megkezdődik az oldal-fájás, a mely nem veszi tekintetbe a tárgyalás menetét, hanem tárgyalja a *maga* dolgát.

Iljics Iván hallgatta a tárgyalást, igyekezett fájdalomával nem gondolni, de az folytatta a magáét s ő megjelent s megállt előtte, nézett rá s Iljics Iván elrémült s szeme fénye eltűnt és újra azt kérdezte magától: hát talán mégis *neki* van igaza?

Kartársai és alárendeltjei csodálkozva és részvétellel látták, hogy ő, az az előkelő ember és finom bíró, zavarba jön, hibákat csinál. Igyekezett ő magát összeszedni, s végére vezetni valahogy a tárgyalást, azután szomorú tudattal tért haza, hogy nem úgy van már, mint régen, a bírósági ügyek nem képesek távol tartani ő tőle azt, a mit ő szeretett volna magától távol tartani, hogy a bírósági ügyek nem mentik őt meg - *attól*. S a mi mindennél rosszabb, az az,

⁵ Iván diminutivuma.

hogy ő nem azért lánczolta magához, hogy valamit csináltasson vele, hanem csak azért, hogy nézzen *ő reá*, egyenesen *az ő szemébe*, s nézvéen reá, semmit se tehessen, csak kínlódjék.

Iljics Iván igyekezett más védelmet keresni és rövid időre mutatkozott is más védelem, a mely mintha megmentette volna őt, de ez is nemsokára nem hogy eltűnt volna, hanem inkább arra a tudatra vezette Iljics Ivánt, hogy *ő* mindenén áttöri magát és nincs semmi, a mi *őt* eltávolítsa.

Megesett az utóbbi időkben, hogy bement az elfogadó terembe, a melyet annak idejében ő rendezett be, abba a terembe a hol ő leest s a melynek berendezésére ő - mint keserűséggel gondolta, - életét áldozta, mert tudta, hogy betegsége attól a leeséstől kezdődött; bement s meglátta, hogy ott a fényezett asztalon mély karczolás van. Kereste a karczolás okát s rájött, hogy az a karczolás egy albumnak a bronzveretű fedelétől származott. Felvette az albumot, a mely előtte igen kedves volt, mert ő maga állította azt össze nagy szeretettel, és nagyon megboszankodott leányára s ennek barátjaira: az album itt-ott tépett volt s néhány kép helye meg volt változtatva. S újra rendbe hozta az albumot.

Azután az az ötlete támadt, hogy ezt az egész etablissement-t átrakja egy másik szögletbe, a virágok mellé. Behítta az inast; leánya vagy felesége is bejöttek segíteni; ezek nem tartották helyesnek az új tervet, ellenkeztek, ő megharagudott, pörölt; de mindez igen jó volt, mert nem jutott eszébe *ő*, nem volt látható *az*.

De mikor aztán ő maga akarta a tárgyakat átrakosgatni, a felesége azt mondta:

- Ne bánts, a cselédek majd átrakják, te megint bajt szerzel magadnak, - s erre egyszerre megjelent *az*, s ő meglátta *őt*. *Az* feltűnt; ő remélte, hogy *az* majd újra eltűnik, de akaratlanul is az oldalára gondolt, - ott pedig még mindig ugyanazt érzi, ugyanazt a fájást s most már nem tudja ezt felejtetni, *az* pedig makacsul néz rá a virágok közül. Miért mindez?

„Hej, igaz az, hogy én ennél a függőynél vesztettem el életemet, mint egy csatarohamban. Vagy nem? Mily szörnyűség és mily ostobaság! Ez nem lehet! Nem lehet, de úgy van!”

Bement a dolgozó-szobájába, lefeküdt s megint egyedül maradt *azzal*. Szemtől-szembe *azzal*, - s nem tud *azzal* mit kezdeni.

Csak néz reá és fázik.

VII.

Hogy miképen esett meg a dolog Iljics Iván betegségének harmadik hónapjában, azt nem lehetett megmondani, mert minden észrevétlenül, lépésről-lépésre történt, hanem azt a felesége is, leánya is, a fia is, a cselédség is, az orvosok is, az ismerősök is, - és a mi fő: ő maga is tudta, hogy ő már csak annyiban érdekel másokat: hamar lesz-e az, mikor helyét átengedi másnak, s megszabadítja az élőket attól a feszélytől, a melyet az ő jelenléte idéz elő, - s hogy megmenekül-e ő is hamar az ő szenvedéseitől?

Egyre kevesebbet aludt; már opiumot adtak neki és morfínnal fecskendezték. De ez nem segített rajta. Az a tompa fájdalom, a melyet félig alvó állapotában érzett, kezdetben csak úgy könnyített rajta, mint újság, de később ez is olyanná, vagy tán még kínosabbá lett, mint volt az eredeti baj.

Az orvosok rendeletére neki külön ételeket készítettek; hanem ezeknek az ételeknek nem volt semmi ízük s ő azokat egyre undorítóbbaknak találta. Kínokat érzett a körülötte levő tisztátalanságtól, büztől s attól a tudattól, hogy ezt más embernek is látnia és éreznie kell.

Ez utóbbira nézve némi megnyugtatót talált annyiban, hogy mindig Geraszim, a kukta jött be hozzá takarítani.

Geraszim tiszta, friss, egészséges falusi parasztleány volt. Mindig vidám és mosolygó. Kezdetben bántotta Iljics Ivánt ennek a mindig tisztán, oroszosan öltözött s ilyen undorító kötelességet végző embernek a vidám tekintete.

Egyszer felkelvén a beteg-ládáról s nem bírván a ruháját felhúzni, lehanyatlott egy puha karos-székre s elrémülve látta elaszott, csont és bőr lábait.

Akkor bejött Geraszim, könnyű, de erős léptekkel, nagy csizmáival, kellemes deget-illatot és friss téli levegőt hozva be magával; előtte tiszta fehér kötő volt, rajta tiszta vászon-ing, a melynek ujjai meztelen, erős, fiatal karjain fel voltak gyűrve, - s nem is nézve Iljics Ivánra, valószínűleg azért, hogy zavarba ne hozza a beteget, odament a ládához.

- Geraszim, - szólt Iljics Iván gyöngén.

Geraszim összerázkódott, valószínűleg attól ijedvén meg, hogy valamit nem jól csinált, s gyors mozdulattal oda fordította a beteg felé friss, jó, egyszerű, fiatal arcját, a melyen még csak most kezdett a szakáll és bajusz kiütközni.

- Mit tetszik parancsolni?

- Azt hiszem, hogy ez neked egy cseppet sem kellemes. Bocsáss meg. Nem tehetek róla.

- Oh, kérem alássan, hogy tetszik olyat gondolni. - S Geraszim megvillantotta szemeit és kimutatta fiatal, fehér fogait. - Miért ne tenném meg szívesen, hiszen ön beteg.

Aztán ügyes, erős kezeivel elvégezte szokott dolgát s könnyű lépésekkel kiment, és öt perc múlva épen olyan könnyű lépésekkel visszakerült.

Iljics Iván még mindig úgy ült a széken.

- Geraszim, - szólt, mikor az megint elhelyezte a tiszta, megmosott lábát, - légy szíves, segíts, jer ide.

Geraszim odament.

- Emelj fel, én magam nem bírok, Dmitrijt pedig elküldtem.

Geraszim erős karjaival, ép oly könnyen, mint a hogy járt, átölelte, ügyesen, lágyan felemelte és úgy tartotta, másik kezével pedig felhúzta az ura ruháját s le akarta őt ültetni. De Iljics Iván arra kérte, hogy vezesse őt a divánhoz. Geraszim minden erőlködés nélkül, mintha hozzá se nyúlt volna, elvezette, csaknem vitte őt a divánhoz és leültette.

- Köszönöm! Mily ügyesen, jól csinálsz te mindent.

Geraszim megint mosolygott és ki akart menni. De Iljics Ivánnak oly jó volt vele lenni, hogy nem akarta őt elbocsátani.

- Nézd csak, légy szíves nekem azt a széket idehúzni. Nem azt, hanem azt ni, - a lábam alá. Jobban érzem magam, ha a lábaim fent vannak.

Geraszim elhozta a széket, odaállította, nem koppant vele, hanem szépen leeresztette a földre és felrakta Iljics Iván lábait a székre. Iljics Ivánnak úgy tetszett, hogy jobban érezte magát akkor, mikor Geraszim magasra emelte a lábait.

- Sokkal jobban érzem magamat, ha lábaim magasban vannak, - mondá Iljics Iván, - tedd alájuk azt a kis párnát.

Geraszim úgy cselekedett. Megint felemelte az Iljics Iván lábait s alá tette a párnát. Iljics Iván megint jobban érezte magát addig, míg Geraszim a lábait tartotta, de mihelyt leeresztette, újra úgy tetszett neki, hogy rosszabb.

- Geraszim, van most neked dolgod?

- Nyikak nyesz (semmi esetre sincs), - válaszolt Geraszim, a ki már megtanulta a városi cselédektől, hogy hogyan kell az urakkal beszélni.

- Mit kell még végezned?

- Mit kellene végeznem? Mindent elvégeztem, csak fát kellene még hasogatnom holnapra.

- Akkor hát tartsd a lábaimat, úgy, magasabbra, - lehet?

- Hogyne lehetne?

Geraszim feljebb emelte az Iljics Iván lábait s ennek úgy tetszett, hogy ebben a helyzetben semmi fájdalmat sem érez.

- Hát a fa-hasgatással mi történik?

- Ne tessék vele gondolni. Ráérek.

Iljics Iván leültette Geraszimot, hogy úgy tartsa a lábait s beszédbe ereszkedett vele. És csodálatos: neki úgy tetszett, hogy addig, míg Geraszim tartja az ő lábait, ő jobban érzi magát.

Attól az időtől kezdve Iljics Iván gyakran behítta Geraszimot, hogy ez tartsa a vállain az ő lábait, és szeretett vele beszélgetni. Geraszim mindezt könnyen, szívesen, egyszerűen s oly jószággal csinálta, a mely ellágyította Iljics Ivánt. Az egészséget, erőt, életelevenséget minden más embernél boszankodva látta Iljics Iván, csak a Geraszim ereje és fürgesége nem bántotta őt.

Legjobban bántotta Iljics Ivánt a hazugság. Az a hazugság, a melyet, tudja isten miért, mindenki eltulajdonított s a mely szerint ő csak beteg, de nem fog meghalni, és hogy neki csak nyugodtan kell magát viselni és gyógyítani, aztán minden jó lesz.

Ő pedig tudta, hogy bármit tegyenek is, nem következik egyéb, mint még kínzóbb gyötrelem és halál. S őt bántotta ez a hazugság, bántotta az, hogy nem akarták beismerni azt, a mit ő vele együtt mindnyájan tudtak, hanem csak hazudozni akartak felőle az ő rettentő állapotában és az akarták, hogy ebben a hazudozásban ő maga is részt vegyen.

És sajátságos! Sokszor, mikor e hazugságokkal belőle gúnyt űztek, egy hajszálnyira volt attól, hogy felkiáltson: ne hazudjatok! ti is tudjátok, én is tudom, hogy én meghalok, hát legalább ne hazudjatok! De soha sem volt annyi ereje, hogy ezt megtegye. Látta, hogy meghalásának szörnyű, rémes aktusát a körülötte levők leszállították a véletlen kellemetlenség, részben pedig bizonyos illetlenség fokára, (olyanra, a minőt előidézik az, ha egy ember a szobába belépve kellemetlen bűzt terjeszt), leszállították pedig éppen amaz illendőségi forma szerint, a melyet ő egész életében úgy szem előtt tartott; látta, hogy senki sem sajnálja őt, mert senki sem akar még beszélni sem az ő állapotáról. Csak az egy Geraszim fogta fel az ő helyzetét és sajnálta őt. S azért Iljics Iván csak Geraszimmal érezte jól magát. Jól esett neki, mikor Geraszim néha egész éjszakákon át tartotta vállán az ő lábait és nem akart aludni menni, azt mondván: „Ne tessék rá se hederíteni, Iljics Iván, majd kialszom én magamat”, vagy ha orosz szokás szerint átment a tegezésre s hozzá tette még: „hiszen ha beteg nem volnál; de hát így! mért ne szolgálnálak ki!”

Csak az egy Geraszim nem hazudott; mindenből látni való volt, hogy csak ő tudta felfogni: miről van szó s nem tartotta szükségesnek ezt takargatni, hanem egyszerűen sajnálta el-sorvadt, elgyengült urát. Sőt egyszer, mikor Iljics Iván el akarta őt küldeni, egyenesen kinyilvánította, hogy:

- Mindnyájan meghalunk. Miért ne fáradoznám hát! - azt akarván ezzel kifejezni, hogy ő nem sajnálja a fáradságot éppen azért, mert a halálán lévő emberért fáradozik és reményli, hogy annak idején ő neki is meg fogja tenni valaki ezt a fáradságot.

A hazudozásokon kívül, vagy azok következtében, leginkább gyötörte Iljics Ivánt az, hogy senki sem sajnálta őt úgy, a mint ő azt óhajtotta volna. Némelykor, hosszú szenvedések után, rendkívül szerette volna - bármennyire nem akarta is ezt beismerni - hogy valaki úgy sajnálta volna őt, mint a hogy a beteg gyerekeket szokás sajnálni. Szerette volna, ha becézik, megsókolják, megsiratják, mint a hogy becézik és csitítják a gyereket.

Tudta, hogy ő komoly férfiú, hogy szakálla már szürke s hogy éppen ezért nem lehetséges az a becézés, hanem azért őt mégis kívánta. S a Geraszim viselkedésében volt valami, a mi ehhez hasonlított. És a Geraszim viselkedése megnyugtatta őt. Iljics Iván sírni szeretne, szeretné, hogy őt becézzék és sirassák - s ime: eljön hozzá egyik kartársa, Sebek, és Iljics Iván a helyett, hogy sírva fakadna és becéztetné magát, komoly, szigorú, mélyértelmű arcot csinál és véleményt mond a semmitő-széki határozatok jelentőségéről és makacsul megmarad a maga véleménye mellett. Ez a hazugság környezetében és önmagában leginkább elkese-rítette Iljics Iván utolsó napjait.

VIII.

Reggel volt. Azért volt reggel, mert Geraszim elment s Péter, az inas bejött, hogy eloltsa a gyertyát, kinyisson egy ablakot és lassacskán kitakarítson.

Reggel volt-e vagy este, péntek-e vagy vasárnap, az mindegy volt, egy és ugyanazon baj: kínos, egy pillanatra sem szünő, gyöttrő fájás; az egyre tűnő, de még mindig el nem mult élet reménytelen tudata; közeledése annak a szörnyű, gyűlölt halálnak, a mely csak egyedül volt valóságos; és mindig ugyanaz a hazugság. Ugyan miféle napokról, hetekről és órákról lehet itt szó?

- Nem tetszik teát parancsolni?

„Ez mindenképen ahhoz a rendhez akarja magát tartani, hogy az urak reggel teát igyanak”, gondolta magában Iljics Iván és halkán felelt:

- Nem.

- Nem tetszik átmenni a divánra?

„Mindenképen rendbe akarja hozni a szobát s én tőlem nem tudja, mert én piszok és rendetlenség vagyok” gondolta magában és azt mondta:

- Nem; hagyj magamra.

Az inas még tett-vett. Iljics Iván kinyújtotta a kezét. Péter szolgálatkészen hozzá ment.

- Mit tetszik parancsolni?

- Az órát.

Péter felvette az ott fekvő órát és odaadta.

- Fél kilencz. Amazok még nem keltek fel?

- Még nem. Ivánovics Vladimir (ez volt az úrfi neve) elment a gimnáziumba, Feodorovna Praskovja pedig meghagyta, hogy költsök fel, ha ön hivatja. Felköltsem?

- Nem, nem kell. „Nem volna-e jó a teát megpróbálni?” gondolta magában. - De teát... azt hozhatsz.

Péter az ajtóhoz közeledett.

Iljics Iván fázott attól a gondolattól, hogy egyedül maradjon.

„Ugyan mivel kellene őt visszatartani? Igen, az orvossággal.”

- Péter, add ide az orvosságot.

„Miért is ne? hátha még segít is az orvosság?”

Fogta a kanalat és bevett az orvosságból.

„Nem, ez nem segít. Ez csak csalás és ámitás”, gondolta magában mihelyt megérezte az ismert, undorító, reménytelen orvosság ízét. „Nem, már nem hiszek. De minek ez a fájdalom, minek... legalább egy pillanatra, ha elállna.”

S felnyögött.

Péter megfordult.

- Csak menj és hozz teát.

Péter elment. Iljics Iván egyedül maradva nyögött, nem annyira a fájdalomtól, mint az unalomtól. Mindig egy és ugyanaz, mindig ezek a végtelen napok és éjszakák! „Csak legalább már hamarabb megesnék. Micsoda? A halál... a sötétség. Nem, nem! Mégis csak jobb, mint a halál.”

Mikor Péter behozta a tálcán a teát, Iljics Iván sokáig szórakozottan nézett reá, nem emlékezőn, hogy ki az? Péter megijedt attól a tekintettől. S mikor Péter megijedt, akkor Iljics Iván magához tért.

- Igen, - szólalt meg, - a tea; nagyon jó; tedd le. Előbb azonban segíts megmosdani és adj tiszta inget.

S Iljics Iván mosdani kezdett. Pihengetve mosta meg kezeit, arcát, fogait, fésülködni kezdett s a tükörbe tekintett. Elszörnyedt; szörnyű volt különösen az, hogy haja olyan símán lelapult fehér homlokára.

Mikor inget váltott, tudta, hogy még jobban elszörnyed, ha megnézi a testét is. És nem nézett magára. No, de végére érek már. Felvette az inget, beburkolózott egy nagy angol kendőbe s leült egy székre a tea mellé. Egy pillanatra úgy érezte, hogy felfrissült, de mihelyt elkezdte a teát inni, rögtön érezte a régi száj-ízét és a régi fájdalmat. Nagy megerőltetéssel itta ki a teát és lefeküdt, lábait kinyújtva. Feküdt és Pétert elküldte.

Mindig egy és ugyanaz. Hol a remény sugára villan meg, hol a kétségbeesés tengere zúdul fel, és mindig csak fáj és fáj, mindig az a gyötrődés, mindig egy és ugyanaz. Így egyedül lenni rettenetes szomorú, szeretne valakit behíni, de előre tudja, hogy mások társaságában még szomorúbb. „Morfint kellene bevenni - legalább elfeledi magát az ember. Megmondom az orvosnak, hogy találjon ki még valamit. Ez így lehetetlen, lehetetlen.”

Elmúlik így egy óra, kettő. Az előszobában megszólal a csengetyű. Talán az orvos? Csak-ugyan, az orvos, egy friss, fürge, kövér, vidám ember, azzal az arczkifejezéssel, hogy „már megint rád ijesztettek, de mi helyrehozzuk azt.” Az orvos tudja, hogy ez az arczkifejezés itt

nem használ, de ő azt már egyszer s mindenkorra felöltötte és nem vetheti le, mint az olyan ember, a ki reggel felöltötte a frakkot s végig vizitelt az egész várost.

A doktor vígan, megnyugtatólag dörzsöli kezét.

- Fázom. Egészséges fagy van. Hadd melegszem meg, - mondja olyan hangon, mintha csak addig a kis ideig kellene várakozni, míg megmelegszik, s ha ő egyszer megmelegszik, mindent rendbehoz.

- Nos, hogy és mint?

Iljics Iván érzi, hogy az orvos azt akarja mondani: „mi bajcskánk van?” de maga is érzi, hogy itt nem lehet úgy beszélni, azért hát azt kérdi: „hogya aludt ön?”

Iljics Iván a doktorra néz, tekintetében azzal a kérdéssel:

„Valjon soha sem fogod te magadat szégyenleni a hazugságaidért?” Hanem az orvos nem akarja érteni a kérdést.

S Iljics Iván így szólt:

- Mindig a régi rettenetes állapot. A fájás nem szűnik, nem múlik. Csak már valami lenne!

- Oh, önök betegek mind ilyenek! No, most már azt hiszem eléggé felmelegedtem, még a pontosság mintaképe, Feodorovna Praszkovjának se lehetne kifogása a hőmérsékem ellen. Nos, jó napot! - s az orvos oda nyújtja neki a kezét.

Aztán letéve az eddigi játszó modort, komoly arczczal kezdi vizsgálni a beteget, annak üterét, hőmérsékletét, azután kezdődnek a kopogtatások, hallgatózások.

Iljics Iván szentül meg van győződve, hogy mindez ostobaság és tiszta ámítás, de mikor a doktor letérdelve átgörbül felette, oda szorítva fülét hol feljebb, hol lejjebb s a legjelentősegteljesebb arczczal különféle gimnasztizálást visz véghez felette, Iljics Iván megadja magát, mint a hogy megadta magát annak idejében az ügyvédek beszédeinek, jóllehet mindig jó előre tudta, hogy azok hazudnak és miért hazudnak?

A doktor a divánon térden állva még valamit kikopogtatott, mikor az ajtó felől Feodorovna Praszkovja selyem ruhája suhogni kezdett s hallható volt Péternek szóló szemrehányása, hogy miért nem jelentették neki az orvos úr megérkezését?

Feodorovna Praszkovja bejön, megcsókolja férjét és azonnal azt kezdi bizonyítani, hogy ő már rég felkelt és csak félreértés következtében nem volt itt, mikor az orvos megérkezett.

Iljics Iván ránéz, megnézi őt tetőtől talpig s vádud tekinteti ellene annak fehérségét, kövérségét, keze, nyaka tisztaságát, haja fényét és életteljes szeme ragyogását. Lelke teljes erejével gyűlölte őt. Egyszerű érintésére is a gyűlölség rohamától szenved.

Feodorovna Praszkovja még mindig egyformán viseli magát vele és betegségével szemben. Valamint az orvos megszokott egy bizonyos viselkedést a betegek irányában, a melyet többé nem tud levetközni, úgy Feodorovna Praszkovja is megállapított egy magatartást ő irányában s ez abban állt, hogy Iljics Iván nem teszi azt, a mit kellene s így maga a hibás. S e miatt makacs szemrehányást tesz neki, s erről a szokásáról nem tud letenni.

- De hiszen ő nem engedelmeskedik, nem veszi be az orvosságot idejében. S a mi több: olyan helyzetben fekszik, a mely bizonyosan árt neki: lábbal felfelé.

S elbeszélte: mint tartatja lábait Geraszimmal.

Az orvos megvető édességgel felelt:

- Mit tegyünk? a betegek néha olyan bolondokat találnak ki: de hát ezt meg kell nekik bocsátani.

Mikor a vizsgálatnak vége volt, az orvos megnézte az óráját, Feodorovna Praszkovja pedig kijelentette, hogy már akármit mond Iljics Iván, ő elhivatta mára a hírneves orvost, a ki majd Danilovics Mihálylyal (ez volt a házi orvos neve) megvizsgálja őt és véleményt mond.

- Csak ne ellenkezzél, kérlek alássan. Ezt én magamért teszem, - mondá gúnyosan, azt akarván éreztetni, hogy ő mindent megtesz érte.

Iljics Iván nem felelt, csak komoran nézett. Érezte, hogy a körülte levők hazugsága úgy összegubanczolódott már, hogy abból nehéz kiokosodni.

Feodorovna Praszkovja csak magáért tett mindent a férjével s azt mondta neki, hogy csak magáért teszi azt, a mit csakugyan magáért tett, de ezt úgy mondta, mint olyan lehetetlenséget, a mit férje egészen megfordítva értsen.

Féltizenkettőkor csakugyan megjelent a hírneves orvos. Megint megkezdődtek a hallgatódzások, kopogtatások és jelentős tanácskozások a beteg mellett és a másik szobában, az urináról és a béldaganatról, kérdések és feleletek oly komoly formában, hogy az élet és halál kérdése helyett, a mely most már egyedül állt Iljics Iván előtt, megint az urina és béldaganat kérdése lépett előtérbe, mint a melyek nem úgy működnek, mint kellene és a melyeket Danilovics Mihály és a hírneves orvos most megint elővesznek és rendbe akarnak hozni.

A hírneves orvos komoly, de nem reménytelen arczzal bucsúzott el. S arra a félénk kérdésre, a melyet Iljics Iván, félelemtől és reménységtől égő szemeit felemelve intézett hozzá, hogy van-e reménység felgyógyulásához? azt felelte, hogy jótállni semmiért sem lehet, de a lehetőség megvan. A reménység tekintete, a melylyel Iljics Iván a doktort kikísérte, oly szárnalmas volt, hogy Feodorovna Praszkovja meglátva őt, még el is sírta magát, mikor kiment az ajtón, hogy átadja a hírneves doktornak a honorariumot.

A lélek felvidulása, a melyek a doktor biztató szavai idéztek elő, nem sokáig tartott. Megint ugyanaz a szoba, ugyanazok a képek, függönyök, szőnyegek, üvegek és ugyanaz a fájó, szenvedő test. S Iljics Iván újra kezdte a nyögést, jajgatást; befecskendeztek neki s olyankor elcsendesült.

Mikor megint magához tért, már sötétedni kezdett. Behozták az ebédjét. Nagy kinnal ette meg a levesét; aztán újra kezdődött a régi, újra közeledett az éjszaka.

Ebéd után hét órakor bejött a szobába Feodorovna Praszkovja, úgy öltözve, mintha estélyre készülne, magasra fölpolczott mellel s arczán a rizspor nyomaival. Különbén már reggel említette a férjének, hogy színházba készülnek. Sarah Bernhardt érkezett oda s nekik páholyuk volt, még pedig épen Iljics Iván határozott akaratából. Iljics Iván most egészen megfeledezett erről és felesége öltözete nagyon bántotta őt. De elrejtette bántódottságát, mikor eszébe jutott, hogy ő maga követelte a páholyt s azt, hogy járjanak színházba, mert az jó nevelőeszköz a gyermekekre nézve is.

Feodorovna Praszkovja magával megelégedve lépett be, de mintha valamiben bűnösnek érezné magát. Leült, kérdezősködött férje egészsége felől, - a mint az észrevette: csak azért, hogy épen kérdezősködjék, de nem azért, hogy valamit megtudjon, hiszen tudhatta, hogy nincs mit megtudni, - aztán beszélni kezdett arról, a miről akart, hogy ő semmi szín alatt sem menne el, de a páholy már ki van véve s meggy Helén is, a leányuk is, Petriscev is (a vizsgálóbíró, az ő leányuk kéréje) s hogy nem lehet őket magokban elbocsátani. Pedig ő oly szívesen itt maradna vele. Csak aztán ő nélküle is teljesítse az orvos rendeleteit.

- Igen - még Dmitrijevics Fjodor (a kérő) is szeretett volna bejönni. Meg Liza is. Lehet?

- Hadd jőjjenek.

Bejött a leány, pongyolában, meztelen, fiatal testtel, azzal a testtel, mely Iljics Ivánnak annyi szenvedést okozott. S Liza még mutogatta a testét. Liza erős, egészséges, látni rajta, hogy szerelmes és kellemetlen neki a betegség, szenvedés és halál, a melyek zavarják az ő boldogságát.

Bejött Dmitrijevics Fjodor is frakkban (a mely à la Capoul volt szabva), hosszús nyakkal, vakító fehér inggallérral, nagy fehér ing-elővel, s fekete, szűk nadrágba bujtatott erős lábakkal, egyik kezén keztyűvel és klakk kalappal.

Utána észrevétlenül besompolygott új ruhájában a kis gimnazista is, szintén keztyűs kézzel s szeme alatt kék karikával, a melynek okát jól tudta Iljics Iván.

Fiát mindig sajnálta. És sajnálatra méltó is volt annak a félénk, beteges tekintete. Iljics Ivánnak úgy rémlett, hogy Geraszimon kívül még csak a kis Volodja sajnálja őt.

Mindnyájan leültek; ujfent kérdezősködtek az Iljics Iván egészsége felől. Majd csend állt be. Liza a színházi látcső felől kérdezősködött anyjától. Az anya és leánya közt szóváltás keletkezett, hogy melyikök tette el valahová? Ez igen kellemetlen volt.

Dmitrijevics Fjodor azt kérdezte Iljics Ivántól, hogy látta-e ő Sarah Bernhardot? Iljics Iván eleinte nem értette, hogy mit kérdeznek tőle s csak később felelt:

- Nem; és ön már látta?

Feodorovna Praszkovja elmondta, hogy különösen melyik szerepében jó a híres művésznő. Azután beszéltek a Sarah Bernhardt játékának a művésziességéről és reális voltáról, elmondván ugyanazokat a dolgokat, a melyeket hasonló esetekben mindig beszélni szoktak.

A beszélgetés közben Dmitrijevics Fjodor ránézett Iljics Ivánra és elhallgatott. A többiek is ránéztek és elhallgattak. Iljics Iván égő szemekkel nézett maga elé, s látszott rajta, hogy bosszankodik reájuk. Ezt valahogy jóvá kellett volna tenni, de nem lehetett. Senki sem tudta magát elhatározni a csend megtörésére, mindenki félt, hogy valaki megsérti az illemszerű hazugságot, s mindenki előtt világos lesz az a mi való.

Első, a ki elhatározta magát, Liza volt. Ő törte meg a hallgatást.

- De ha el akarunk menni a színházba, akkor már itt az ideje, mondá órájára nézve, a mely órát apjától kapott ajándékba, aztán egy mosolyt vetve a fiatal emberre, a melynek jelentőségét csak ők ketten értették, felkelt, zajt csapva a ruhájával.

Mindnyájan felkeltek, elbucsúztak és elhajtattak.

Mikor kimentek, Iljics Ivánnak úgy tetszett, hogy nem könnyült meg a hazugság nyomásától; a hazugság elment velök, de a fájdalom megmaradt. Mindig ugyanaz a fájdalom. S állapota egyre rosszabbra fordul.

Ismét telt percz percz után, óra óra után, s nincs vége és egyre ijesztőbb az elkerülhetetlen vég.

- Küldd be Geraszimot, - felelt Péternek hozzá intézett kérdésére.

IX.

Késő éjjel tért haza a felesége. Lábujjhegyen ment be a férjéhez, de ez meghallotta őt bejönni; kinyitotta szemét, azt gyorsan ismét behúnyta. Feodorovna Praszkovja el akarta küldeni Geraszimot és maga virrasztani. De Iljics Iván kinyitotta szemeit és azt mondta: „Nem, eredj!”

- Te nagyon szenvedsz.

- Mindegy.

- Végy be opiumot.

Iljics Iván ráállt és bevett.

Az asszony elment.

Vagy három óráig Iljics Iván kínos önfeledtségben maradt. Ugy rémlett neki, hogy őt erőszakkal bedugják valami szűk, mély, sötét zsákba és egyre tovább dugdossák és még sem bírják bedugni. S ebben a szörnyű dologban ő oly sokat szenved. S ő fél és szeretne úgy fordulni, hogy bele férjen abba a zsákba, és segíteni szeretne azoknak, a kik őt be akarják dugni. S akkor egyszerre leesik - és felébredt. Megint csak az a Geraszim ül a lábainál az ágyon, nyugodtan, béketűréssel szundikál. S ő fekszik, feltéve harisnyába bujtatott lábait annak vállára; mellette ugyanaz az ernyős gyertya s testében ugyanaz a nem szűnő fájdalom.

- Menj el, Geraszim, - szólt suttogva.

- Minek; itt maradhatok.

- Nem, csak menj el.

Levette lábait, oldalra feküdt és roppantul sajnálta maga-magát. Csak azt várta, hogy menjen ki Geraszim a szomszéd szobába, s nem tartóztatta tovább magát, hanem sírva fakadt, mint egy gyerek. Siratta tehetetlenségét, szörnyű elhagyatottságát, sírt az emberek és az isten kegyetlensége miatt.

„Miért tetted te mindezt? Miért vittél engem ennyire? Miért, miért kínoz engem ennyire?”

Feleletet persze nem is várt s aztán azon siránkozott, hogy nincs és nem is lehet felelet. A fájdalom újra erősödött, de ő meg se mozdult, nem tudott arról. Magában így szólt: „no még, no csak jobban! de miért? mit vétettem én ellened?”

Azután elhallgatott, nemcsak nem sírt, de nem is lélegzett és csupa figyelem volt: mintha nem szavakra hallgatott volna, hanem lelke neszére, gondolatmenetére.

- Mi kell? - volt az első világos, szavakkal kifejezhető kérdés, a melyet megértett.

Azután egészen átadta magát elmélkedésének, a mely oly élénk volt, hogy még a fájdalmát is feledte.

- Élni? hogyan élni? - kérdezte a belső hang.

- Igen, élni úgy, mint éltem eddig - kellemesen, jól. - Hogy éltél te eddig kellemesen és jól? kérde a belső hang. S ő elkezdte sorra venni képzeletben életének kellemesebb pillanatait. De különös! a kellemes élet ama jobb pillanatai nem látszottak most olyanoknak, mint a milyeneknek látszottak - akkor. Kivételt csak a gyermekévek emlékei képeztek. A gyermekévekben valami oly igazán kellemes volt, a melylyel meg lehetne élni, ha azok az évek visszatérnének. Csakhogy az az ember, a ki azt a kellemetességet átélte volt, már nem volt; mintha ezeket más valaki felől gondolta volna.

Mihelyt elkezdődött az, a minnek eredménye ő, a jelenlegi Iljics Iván lett, rögtön elolvadtak azok az emlékek, melyek akkor kellemeseknek tetszettek és átváltoztak valami semmiséggé, gyakran undorítóvá.

S mentől idébb jött a gyerekkortól és közelebb ért a jelenhez, annál semmisebbek és kétségesebbek voltak az örömök. Kezdődött a dolog a jogi iskolával. Abban még volt valami őszinte szép; volt vigasság, barátság, reménység. De a felsőbb osztályokban már ritkábbak voltak az ilyen szép perczek. Később, mikor először lépett szolgálatba a kormányzóhoz, újra megjelentek a kellemes perczek; ezek a nők iránt táplált szerelem emlékei voltak. Azután ez mind összekeveredett s az élet kellemei meggyérültek. Később még jobban s mentől később, annál jobban.

A nőülés... oly váratlanul, azután a kiábrándulás, azután a felesége szájának a szaga, az érzékiség és a tettetés! Aztán az a holt hivatal, az a gond a pénz miatt... azután így mult el egy év, kettő, tíz, húsz - s mindig egy és ugyanaz! S mentől tovább, annál kiállhatatlanabb állapotok. Ereszkedtem lefelé lassan a hegyen, azt képzelve, hogy felfelé megyek. Ugy volt! A közvélemény előtt felfelé mentem s az alatt elvesztettem lábam alól az életet...

S most itt vagyok: meg kell halni.

Nos? Miért! Lehetetlen! Lehetetlen, hogy az élet oly képtelenség, oly utálatos legyen. S ha csakugyan oly képtelen és utálatos volt, akkor minnek meghalni s meghalni ilyen szenvedések közt? Itt valami hézag van.

„Talán nem éltem úgy, mint kellett volna?” ötlött egyszerre az eszébe. „Már hogyan éltem volna úgy, mikor mindent megtettem, a mit kellett?” mondá magában s rögtön elűzte magától ezt a gondolatot, mint egyszerűen lehetlent, bár épen ez az egy gondolat szerint lehetett volna megitélnie az élet utálatos voltát.

Mit akarsz most? Élni? Hogy élni? Élni úgy, a hogy éltél a bíróságnál, a hol az ajtónálló azt kiáltotta, hogy „jön a bíróság!” A bíróság jön, jön, - ismételte magában. Ez a bíróság? Igen, de én nem vagyok bűnös, - kiáltott fel mérgesen, - aztán abban hagyta a sirást s fal felé fordulva, egyre arról gondolkozott: „miért, miért van mindez a szörnyűség!”

De bármennyit gondolkozott, erre a kérdésre feleletet nem talált. S ha újra és újra az jutott eszébe, hogy mindez azért van, mert nem élt úgy, a hogy kellett volna, rögtön átgondolta egész életének pontos, szabályos voltát és rögtön elűzte magától ezt a gondolatot.

X.

Elmult így még két hét.

Iljics Iván már nem kelt fel a divánról. Nem akart az ágyban feküdni, hát a divánon feküdt.

S úgyszólván mindig fal felé fordulva feküdvén, egészen egyedül évődött gondolataival. Mi ez? hát csakugyan a halál? És egy belső szózat azt felelte neki: igen, az! Miért ezek a gyötrelmek? s a belső szózat azt felelte: csak úgy, semmiért. Ezen kívül semmi, semmi.

Betegsége kezdetétől s attól fogva, hogy Iljics Iván először ment az orvoshoz, élete két ellentétes állapotra oszlott, melyek közül egyik felváltogatta a másikat: az egyik volt a kétségbeesés, a megfoghatatlan szörnyű halál várása, a másik a reménység, a melyben testének működését tartotta figyelemmel; hol veséje és bele volt előtte, a melyek nem teljesítik kötelességeiket, hol a megfoghatatlan, szörnyű halál, a mely elől nincs menekvés.

Ez a két állapot mindjárt betegsége kezdete óta váltakozott nála; de mentől előbbre haladt a betegség, annál kétségbeejtőbb és fantasztikusabb gondolatai támadtak a veséje felől, annál reálisabb volt a közeledő halál tudata.

Csak fel kellett gondolnia, hogy mi volt ő ezelőtt három hónappal s hogy mi most; felgondolnia, mily fokozatosan haladt ő lefelé s azonnal eltűnhettek reménységei.

Az utóbbi időben, a melyben állandóan fálnak fordulva feküdt, s a melyben oly egyedül volt a népes város közepén, nagyszámú ismerősei és családja közt, - a melynél teljesebb egyedüllét nem lehet sehhol, sem a tenger fenekén, sem a földben, - Iljics Iván csak a múlt emlékeiben élt. Múltjának képei sorba felmerültek előtte. Mindig a közelebb eső dolgokon kezdte s úgy haladt vissza egész a gyermekkorig, a hol aztán megállapodott. Arról a befőtt szilváról, a melylyel most megkinálták, eszébe jutott a gyermekkori nyers, ránczos, franczia szilva, a melynek olyan sajátságos íze volt s a mely oly leveses volt a magva körül, - s ezzel együtt egy sereg mindenféle jutott eszébe abból az időből: a dajka, fivére, a játékok. „Nem gondolkodom ezekre... nagyon rosszul esik”, - mondá magában Iljics Iván s újra visszatért a jelenre. A diván támasztékán levő gombra és a szattyánra gondolt. „A szattyán drága és nem tartós; pöröltünk is miatta. Az másféle szattyán volt és másféle pör, mikor apánk tárczáját eltéptük s minket megbüntettek és anyánk süteményt adott.” És így újra csak visszakerült a gyermekkorra s újra rosszul esett neki és igyekezett másról gondolkodni.

Hanem akkor megint csak az jutott eszébe s azon gondolkodott, hogy miképen nőtt és gyarapodott az ő betegsége. Ám ebben is csak azon évődött, hogy régebben több volt az élet benne. Több jó volt az életben s több volt maga az élet is. Aztán a kettő összefolyt. „A mint a kíkok egyre növekedtek, épúgy az élet egyre rosszabb és rosszabb lett”, - gondolta.

Csak egy pont ragyogott ott messze, élete kezdetén, s aztán egyre sötétebb, sötétebb lett s egyre gyorsabban és gyorsabban. Az élet, a növekedő szenvedések sorozata, egyre gyorsabban röpköd vége felé, a legszörnyűbb szenvedés felé. „Repülök...” Erre összeresztett, megmozdult, ellent akart állani; de már tudta, hogy ellentállani nem lehet, s a sok nézéstől fáradt szemével újra csak nézte a diván hátát s várt, várt. „Ellentállni nem lehet”, - mondá magában. „Legalább megérteném, hogy miért van ez? De ezt sem lehet. Meg lehetne magyarázni, ha azt lehetne mondani, hogy nem úgy éltem, a mint kellett volna. De ezt már csak még sem lehet beismernem”, - mondá magában, elgondolván életének törvényes, szabályos, illedelmes voltát. „Ezt már csak még sem ismerhetem el”, - mondá magában, ajkaival elmosolyodva, mintha valaki láthatná e mosolyt és mintha valakit ez a mosoly félrevezethetne. „Nincs magyarázat! Kínlódás, halál... de miért?”

XI.

Igy múlt el a két hét.

E hetekben olyan történt, a mi kellemes volt Iljics Ivánnak is, a feleségének is. Peticsev forma szerint megkérte a leányuk kezét. Ez egy este történt. Másnap Feodorovna Praszkovja bement a férjéhez, előre kieszelve, hogy miképen adja tudtára Dmitrijevics Feodor nyilatkozatát, de azon az éjszakán Iljics Iván megint rosszabbul lett. Feodorovna Praszkovja ugyanazon a divánon találta őt, de más helyzetben. Kifelé fordulva feküdt, nyögött és meredten nézett maga elé.

Feodorovna Praszkovja az orvosságokról kezdett beszélni.

Iljics Iván ránézett.

Feodorovna Praszkovja nem végezte be azt, a mit elkezdett; olyan düh látszott a férje tekintetében - s épen őt, Feodorovna Praszkovját illető düh.

- Az isten szerelméért, - szólt Iljics Iván, - hagyj békében meghalnom.

Feodorovna Praszkovja el akart menni, de ebben a pillanatban bejött a leányuk s oda ment apját üdvözölni. Ez épen úgy nézett leányára, mint feleségére, s amannak kérdezősködésére szárazon azt felelte, hogy nemsokára megszabadítja már magától őket.

Mind a két nő elhallgatott, egy ideig ott ült, azután kiment.

- Hát mit vétettünk mi? - kérde Liza anyjától, - mintha mi idéztük volna elő a baját. Én sajnálom a papát, de miért gyötör ő minket is.

A szokott időben megérkezett az orvos. Iljics Iván minden kérdésére „igen”-nel és „nem”-mel felelt, miközben soha le nem vette róla haragos tekintetét, végül pedig így szólt:

- Hiszen tudja ön, hogy nem tud rajtam segíteni, hát hagyja abba.

- Szenvedéseit enyhíthetem, - felelt az orvos.

- Azt se enyhítheti; hagyja abba!

A doktor kiment az előszobába és tudatta Feodorovna Praszkovjával, hogy férje nagyon rosszul van s már csak egy mód van: opiummal enyhíteni a fájdalmakat, a melyek rettenetesek lehetnek.

Az orvos azt mondta, hogy azok a fizikai fájdalmak rettenetesek - és igaza volt; de még rettenetesebb volt Iljics Ivánnak a morális kínlódása: s ez volt az ő főgyötrelme.

Morális kínjai abban álltak, hogy az elmúlt éjjel rátekintvén Geraszim álmos, jóságos, csontos arczára, hirtelen az jutott eszébe: hátha az én egész életem, az én öntudatos életem csakugyan nem volt olyan, a milyennek kellett volna lenni?

Eszébe jutott, hogy az, a mit ő eddig teljesen lehetetlennek tartott, tudniillik, hogy nem úgy élt, a mint kellett volna, - talán mégis igaz.

„S ha ez így van, - mondá magában, - akkor úgy hagyom itt az életet, hogy elvesztettem mindazt, a mi nekem adva volt, - s ha ezt nem lehet jóvá tenni, akkor mi lesz?” Kifelé fordult és kezdte életét apróra átgondolni.

A mint reggel meglátta az inast, azután a feleségét, azután a leányát, majd a doktort, ezek minden szava megerősítette azt a rá nézve szörnyű igazságot, a melyet ő a múlt éjjel fedezett fel. Ő bennök látta magát, mindazt, a miben élt, és világos volt előtte, hogy nem jól élt, hogy élete egy roppant nagy tévedés volt. Ez a beismerés még növelte, megtízszerezte az ő fizikai fájdalmait. Nyögött, vívódott és tépte ruháját. Ugy tetszett neki, hogy a ruha fojtogatja őt. - S e miatt is környezetét gyűlölte.

Nagyobb adag opiumot adtak be neki s ettől mintegy elvesztette öntudatát, de ebéd felé újra kezdődött minden. Elkergetett magától mindenkit s úgy hánykódott egyik helyéről a másikra.

Felesége bejött hozzá és így szólt:

- Iván, kedves galambom, tedd meg én értem (valjon én értem-e?). Tedd meg ezt. Ez nem árthat, de gyakran segít. Hiszen ez semmi. Gyakran igen egészséges.

Iljics Iván kinyitotta szemeit.

- Mi? Meggyónni? Minek? Nem kell. De mégis...

Felesége sírva fakadt.

- Hát igen? kedves barátom? Elhivatom a mienket, ő oly kedves ember.

- Nagyon jó, nagyon jó.

Mikor a pap eljött és meggyóntatta Iljics Ivánt, ez egy kissé lecsendesült, mintha megkönnyebbült volna kétségeitől s ennek következtében szenvedéseitől is és egy pillanatig reménykedett. Ujra bél-bajára gondolt s annak a lehetőségére, hogy meggyógyul. Könyes szemekkel gyónt meg.

Mikor ezután megint elhelyezték, egy pillanatra jobban érezte magát és újra szeretett volna élni. Gondolkozott az operációról, a melyet ajánlottak volt neki.

- Élni akarok, élni! - mondá magában.

Bejött a felesége. Közönséges, szokott szavakat mondott, aztán hozzátette:

- Ugy-e, jobban érzed magadat?

Iljics Iván oda se nézve feleségére, azt mondta, hogy: igen.

Feleségének ruhája, termete, arczkifejezése, szavának hangja - mind csak azt mondta neki: „Nem. Mindez, a mint te éltél és élsz, csak hazugság, ámtítás, a mely eltakarja előled az életet is, a halált is.”

S mihelyt erre gondolt, felébredt benne a gyűlölet és ezzel együtt a fizikai, gyötrő fájdalom, a fájdalommal együtt pedig a kikerülhetetlen, közeli elpusztulás. Aztán valami új dolog állt be: lélegzete mintha csavarodott, lövöldözött volna, mintha fojtogatta volna őt.

Arczkifejezése, mikor azt mondta, hogy „igen”, szörnyű volt. Kimondva ezt az „igent”, hirtelen megfordult és felkiáltott:

- Menjetek, menjetek, hagyjatok magamra.

XII.

Ettől a pillanattól kezdve elkezdődött az a három napig szünetet nem tartó kiabálás, a mely oly szörnyű volt, hogy két ajtón át sem lehetett azt rémület nélkül hallgatni.

Abban a pillanatban, melyben feleségének felelt, megértette, hogy el van veszve, hogy nincs visszatérés, hogy elérkezett a vég, a teljes vég, a kétség pedig nincs megfejtve s marad kétségnek.

- Jaj, jaj, jaj! - kiabált különféle hangnemekből.

Az egész három napon át, a mely három nap neki nem volt idő, szüntelenül eviczkélt abban a fekete zsákban, a melybe őt egy megfoghatatlan, eltávolíthatlan erő gyömöszölte. Rúgkapált, mint a hóhér kezében a halálra ítélt, tudván, hogy meg nem menekülhet, s minden pillanatban érezte, hogy daczára minden viaskodásának, közelebb és közelebb jut ahhoz, a mi őt úgy rémítette.

Érezte, hogy az is kín, hogy bebúvik abba a sötét lyukba, de még nagyobb kín, ha nem bír abba bebújni. Akadályozza őt a bebúvásban az a beismerés, hogy nem jól élt.

Egyszerre csak az a láthatlan erő mellbe és oldalba vágta őt, lélegzete még erősebben fojtogatta; ő bezuhant abba a sötét lyukba, a melynek az alján valami nagyot süvített. Olyasmi történt vele, a mi a vasúti kocsiban történik az emberrel, midőn azt gondolja, hogy most előre megy, pedig hátrafelé megy s csak akkor tudja meg az igazi menet-irányt.

„Igen, nem jól éltem”, - mondogatta magában, - „de nem baj. Meg lehet még *azt* csinálni. Mit?” - kérde magától és egyszerre elcsendesült.

Ez a harmadik nap végén, halála előtt két órával történt. Ebben a perczben a kis gimnazista fia csöndesen belopózott apjához és ennek ágyához ment. A haldokló egyre kiabált és dobálózott kezeivel. Keze a fia fejére esett. A kis fiú megragadta s megcsókolta apja kezét és sírva fakadt.

Ekkor Iljics Iván lehanyatlott, világosságot látott s megértette, hogy nem úgy élt, a hogy kellett volna, de hogy ezt jóvá lehet tenni. Kérdezte magában, hogy mi az, mit jóvá lehet tenni és elhallgatott, hallgatózott. Kinyitotta szemét és fiára nézett. Sajnálta fiát. Felesége jött be hozzá. Ő ránézett. Felesége nyitott szájjal, orrán és arcán le nem törült könnyekkel, kétségbeesetten nézett ő reá. S ő sajnálta a feleségét is.

„Gyötröm őket, - gondolta magában, - ők sajnálnak engem, de jobb lesz nekik, ha meghalok.”
Ki is akarta ezt mondani, de nem volt hozzá ereje. „Egyébiránt minek is beszélni, itt tenni kell”, - gondolta.

Tekintetével a fiára mutatott s így szólt feleségéhez:

- Vidd el innen... fáj reá néznom... s te reád is.

Még azt akarta mondani, hogy „bocsáss meg”, de azt mondta „bocsáss el”, s nem lévén már ereje, hogy kiigazítsa magát, csak kezével intett, tudván, hogy megérti ezt úgy is az, a kinek meg kell értenie.

S egyszerre világos volt előtte, hogy az, a mi úgy terhére volt, s nem akarta őt elhagyni, egyszerre eltűnik kétfelé is, tízfelé is, mindenfelé. Sajnálta övéit, tehát úgy kell cselekedni, hogy azok ne szenvedjenek tovább. Megszabadítani őket s megszabadítani önmagát is ezektől a szenvedésektől.

„Milyen jó és milyen egyszerű ez”, gondolta. „S hát a fájdalom? Hová lett az? Nos, hol vagy fájdalom?” kérdezgette magában.

Figyelt.

„Igen, itt van a fájdalom. Nos, hadd fájjon.”

„Hát a halál? Hol a halál?”

Kereste a haláltól való eddigi rettegését és nem találta. Hol van? miféle halál? Nem volt már félelme, mert halál sem volt.

Halál helyett világosság volt.

- Tehát ez az igazi! - szólalt meg egyszerre, - mily öröm!

Mindez egy pillanat alatt ment benne végbe s e pillanat jelentősége már meg nem változott, bár a körülötte állókra nézve az agónia még két óráig tartott. Valami hullámoztatta a mellét, elgyengült teste rángatódzott. Azután egyre ritkább lett az a hullámozás is, a hörgés is.

- Vége! - szólalt meg valaki mellette.

Ő még hallotta e szót és lelkében ismételte azt. „Vége a halálnak”, - mondta magában, - „nincs többé halál.”

Lélegzetet vett, megállt a lélegzet-vétel közepén, kinyújtózkodott és meghalt.